

DĚJINY SVĚTA

3

GLOBÁLNÍ DĚJINY OD POČÁTKŮ DO 21. STOLETÍ

600 AŽ 1500

EDITORI
JOHANNES FRIED
A ERNST-DIETER HEHL

VYŠEHRAĐ

Dějiny světa 3

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.ivysehrad.cz
www.albatrosmedia.cz

Johannes Fried, Ernst-Dieter Hehl
Dějiny světa 3 – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2020

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS **MEDIA**

DĚJINY
SVĚTA
3

DĚJINY SVĚTA

GLOBÁLNÍ DĚJINY
OD POČÁTKŮ DO 21. STOLETÍ

3

VÝKLADY SVĚTA
A SVĚTOVÁ NÁBOŽENSTVÍ
600 AŽ 1500

EDITORI
JOHANNES FRIED
A ERNST-DIETER HEHL

VYŠEHRADEK

*Motiv na obálce:
al-Idrísího mapa světa, 1154*

Revizi českého překladu provedli:
prof. PhDr. Petr Charvát, DrSc.
doc. PhDr. Svetislav Kostić
prof. PhDr. Luboš Kropáček, CSc.
PhDr. Vladimír Liščák, CSc.
doc. PhDr. Jarmila Bednaříková, CSc.
Mgr. Zuzana Kostíková, Ph.D.
prof. PhDr. Stanislav Sousedík, CSc.

Copyright © Original edition „WBG Weltgeschichte“, 2009–2010 by WBG
(Wissenschaftliche Buchgesellschaft), Darmstadt
Translation © Jan Hlavička, Pavel Kolmačka, Magdalena Konečná, 2013

OBSAH

Úvod	13
-------------------	----

ROZMANITOST SVĚTA

Komunikace – obchod, umění a výměna znalostí	29
Transversála oikumeny – Indický oceán a Středozemní moře	30
Obchod na asijských a evropských pozemních cestách	37
Tajemný třetí světadíl	45
Výměna zboží a vědomostí – kupci a vyslanci, poutníci a vzdělanci	48
„Zlato“ z Byzance v mincovnách Arabů a Latinů.	58
Obraz světa, kartografie a zeměpisné znalosti	65
Antické základy a středověké znalosti o světě	66
Multifunkčnost média	71
Mapy jako mnemonické pomůcky	72
Náboženská symbolika a kontemplace	73
Svět jako encyklopedie.	77
Reprezentace moci.	81
Nová vizualizace prostoru – regionální a portolánové mapy.	83
Rozšíření a obnovení eurocentrického obrazu světa	87
Recepce Ptolemaiovy geografie	87
Nový svět a nové vědomosti	88
Náboženská rozmanitost Asie	91
„Světová náboženství“ v letech 600 až 1500.	91
Hinduistická tradice v Indii	93
Buddhismus v jižní a jihovýchodní Asii	98
Čína a Japonsko	99
Buddhismus od éry dynastie Tchang	100
Taoismus v Číně.	103
Buddhismus v Japonsku	104

Afrika jižně od Sahary – od sakrálních států k velkým říším	107
Státní útvary jižně od Sahary	108
Vznik subsaharských říší	111
Islamizace a rozvoj imperiální moci	115
Náboženství, politika a zrod islámu	120
Lokální struktury a akulturační tendence	
v Arábii pozdního starověku	121
Politická transformace	
staroarabské kmenové společnosti	124
Zrod islámu.	128
Židovská diaspora.	132
Židé v byzantské říši	133
Židé pod islámem	135
Židé v západní křesťanské Evropě.	139

USPOŘÁDÁNÍ SVĚTA

Islámské říše.	147
Budování státu a expanze	147
Utváření říše	149
Abbásovcí a rozdrobení islámského světa	153
Abbásovská centrální oblast – Egypt, Sýrie,	
Mezopotámie, Írán	153
Al-Maghrib – Západ (severní Afrika a Španělsko)	160
Má wará' an-nahr – Východ (Transoxanie, Indie)	162
Křížové výpravy	164
Cílové oblasti a průběh.	164
Předpoklady – organizace – reakce.	167
Důsledky.	174
Nomádi mezi Asií, Evropou a Středním východem.	176
Stepní říše raného a vrcholného středověku	180
Mongolská říše (zhruba od roku 1200 až do poloviny 14. století) . .	185
Mongolská říše jako faktor kulturního propojování	
ve světových dějinách	192

Evropa – univerzalita a regionální rozmanitost	197
Systémy vlády na křesťanských územích kolem roku 600	197
Univerzální a partikulární koncepce v 8. a 9. století	199
Císařství a papežství za vrcholného středověku	202
Království vrcholného středověku – vývoj, zhušťování, pestrost. . .	208
Vrchol a krize císařství a papežství ve 13. století	214
Změny a zhušťovací procesy v pozdním středověku	218
 Mocenský řád a koncentrace moci v muslimském světě.	229
Stát, identita, prostor	229
Vojenské mocenské prostředky a finanční základy	235
Vláda a společnost	239
 Střední a východní Asie.	245
Aristokratická císařství dynastií Suej a Tchang	246
Dynastie Sung a dobytelské dynastie Liao a Ťin	250
Mongolská světová říše a dynastie Ming.	251
 Indický subkontinent	256
Raný středověk v Indii (asi 550–1206)	256
Pozdní středověk v Indii (1206–1526).	262
 Konvergence a divergence politické a náboženské moci	265
Konvergence.	266
Obrat	271
Divergence	272
Mimoevropské poměry.	285
 Města	289
„Město“ – „Města“ – Koncepce.	289
Kulturní krajiny	292
Mezoamerika a Jižní Amerika	292
Afrika na východě a jižně od Sahary	293
Čína	294
Japonsko	299
Indie	303
Blízký východ a severní Afrika	310
Srovnávací pohled	316

VÝKLAD SVĚTA

Cesty ke spáse – Čína a východní Asie.	325
Rozmanitost nauk, mnichů, laiků a role státu	326
Formování buddhismu v Koreji a Japonsku	329
Představy o konci světa a soucit bódhisattvy.	332
Cíle a cesty spásy v Indii	337
Náboženství v Indii	337
Základní koncepce myšlenky vysvobození	341
Teologie, právo a filozofie v islámu	352
Sunnité a šíité	352
Súfismus	357
Cesty ke spáse ve středověké křesťanské kultuře	364
Prvotní ztráta blaženosti.	364
Boží jednání ke spáse člověka	365
Individuální jednání k dosažení spásy	368
Církev jako instituce zprostředkující spásu.	372
Církevní právo	374
Svatosti	374
Misie	375
Dogmata	376
Hereze	379
Vita religiosa – svět klášterů a řádů	381
Řád vědění v latinském středověku.	384
<i>Artes liberales</i> – dědictví antiky a patristiky.	384
Obrat od <i>artes</i> k <i>divisio philosophiae</i> ve 12. století	387
Věda a moudrost – vědy od 13. do 14. století.	395
Zvědečtění a racionalita	401
Ke genealogii středověkého vědění – rozvrhy a trendy	401
Ibn an-Nadím a suma světského vědění	403
K tradici antického dědictví vědění v Byzanci – Fótios	404
Dialektika pokroku – systémy zdůvodnění v rámci světa.	404
Bohatství vědění a jeho předávání.	408
Spálený chalífův poklad vědění	408
Počtářství a hvězdopravectví – Gerbert z Aurillaku.	412
Monopoly vědění na Dálném východě.	415
O židovském příspěvku k evropské kultuře vědění ve středověku	416

Primát rozumu a odkrývání přírody	419
Náboženské a názorové boje rané scholastiky	419
Zdůvodnění víry prostřednictvím rozumu	420
Kosmos a fysis	421
„Znal všechno pod sluncem“ – Abélard	422
Cesty a působení nového kulturního transferu	424
Emancipace vědy	426
Nový stav intelektuálů a jeho rozpory	426
A přece platí, že „naše vědění je nevědění“ – Mikuláš Kusánský (1401–1464)	430
Výhled	433
Seznam literatury	437
Chronologický přehled	452
Rejstřík jmen osob, mytologických postav a národů	458
Rejstřík místních názvů	468

ÚVOD

Ernst-Dieter Hehl

Časové období, jemuž se věnuje tento svazek, chápe západní obraz dějin většinou jako „středověk“. Termín, který má vymezit hranice evropského novověku a předcházejících staletí a vyjádřit jeho novou zpětnou vazbu na antický svět, však nemůže sloužit jako vodítko pro zobrazení světových dějin. Ani vědomí historické kontinuity, v níž se ve vztahu k římské říši viděla říše východořímská a později byzantská až do svého zániku roku 1453, ani zrod islámského světa v 7. století nelze chápat představou nějakého středního věku, po kterém následuje věk nový a naplněný; hodí se leda jako chronologická šifra.

Toto takřka tisícileté období mohou členit tři událostní řetězce. Na nich lze pozorovat zásadní změnu oproti předchozí epoše, jejíž kulturní a geografické póly tvořilo Středomoří s Předním východem a Dálný východ. Tento jaksi na dvě části rozdělený svět se v 7. a 8. století stává světem o třech částech, neboť s islámem nastupuje vlivná kultura, která se etabluje sice proměnlivě, nicméně politicky stabilně. Území islámské vlády a vlivu se táhne od západu jižního pobřeží Středozemního moře až na sever Indie a do Střední Asie. Je to větší kulturní a mocenský prostor, než jakého se podařilo dosáhnout Alexandru Velikému, a tento prostor se navíc udržel. Evropa, zejména západní latinská, se nacházela na jeho okraji. Její výpad na Blízký východ ve znamení křížových výprav zůstal pouhou epizodou. Mongolové za Čingischána a jeho dědiců zbudovali ve 13. století most mezi Dálným a Blízkým východem. Jejich říše byla zřejmě největší, jaká kdy na světě existovala. Její další rozšiřování ztroskotalo na egyptských muslimských mamlúcích. V období 1200–1300 se Starý svět jeví propojenější než kdykoli předtím. Zásadní vliv na utváření světa získali Evropané teprve od 15. století objevnými plavbami. Avšak nestalo se tak proto, že by nabyli politické převahy nad muslimy. Ti po rozpadu mongolské říše získali za Osmanů novou sílu, jež jim vydržela až do 18. století. Křesťanské mocnosti měly navrch pouze v západním Středomoří, a to díky úspěšné reconquistě na Pyrenejském poloostrově, která vyvrcholila dobytím Granady (1492). Odtud se pokoušely obejít muslimský mocenský komplex hledáním námořní cesty do Indie a na Dálný východ. Při tom objevily nový světadíl: Ameriku.

Faktickými nositeli politicky velkoplošného propojení ve „středověku“ jsou islám a Mongolové. Nahlížet na toto období z převážně evropské

„Středověk“**Členění
světa
na tři části****Velkoplošná
propojení**

perspektivy je zavádějící. Proto se v tomto svazku budeme přednostně věnovat spíše specifikům muslimských a asijských států a kultur. Nejdříve se však musíme zabývat rozmanitostí křesťanství. Právě díky této rozmanitosti, jež mnohdy nespočívala na politické mocenské základně, představovali „globální“ element středověku i křesťané. Bez politické mocenské základny byli rovněž Židé v diaspoře a buddhismus v Číně působil i bez toho, že by se stal „státním náboženstvím“.

**Křesťanské
světy**

Křesťanství se dnes považuje za náboženský atribut západního světa; zásadní měrou jej stále ještě ovlivňuje i ve svých sekularizovaných podobách. Mínilo tím jak římskokatolickou formu křesťanství, která se pod vedením papežství organizuje jako římskokatolická církev, tak církve a náboženské proudy, jež z ní vzešly od reformace v 16. století. Tato náboženská konstrukce západního světa na historickou mnohotvárnost křesťanství příliš nedbá. Takřka nebere zřetel na řecko-ortodoxní církve a jejich analogie ve východní Evropě. Ignorují se křesťanské státy a jejich církve existující souvisle již od pozdního starověku, jako Gruzie, Etiopie a do jisté míry i Arménie; opomíjejí se syrsko-orientální církve s jejich dlouhými dějinami.

**Křesťanství,
to je Západ?**

Zdůvodnění pro takové rovnítko mezi Západem s latinskou formou křesťanství a jejími odnožemi nacházíme ve vývoji probíhajícím od 7. století. Neboť na sklonku 15. století byla latinská církev etablována ve státech, ze kterých vycházely objevné plavby, evropská expanze a tím utváření západního světa. Po bok Portugalska a Španělska, počátečních nositelů tohoto rozběhu, se pak od 16. a 17. století postavilo reformované Nizozemí, a především Anglie, jejíž anglikánská a reformovaná církev se odtrhly od církve římskokatolické. Když Osmané v roce 1453 dobyli Konstantinopol, řecko-ortodoxní církev ztratila s východním křesťanským císařstvím státní referenční bod. Ruský prostor a území jeho církve ovládala až do druhé poloviny 14. století Zlatá horda, tj. kipčacký chanát. Tato část mongolské říše přijala na počátku 14. století islám. Jak za novgorodského knížete Alexandra Něvského († 1263), tak za moskevského velkoknížectví, které se vymanilo z mongolské nadvlády, lze pozorovat církevní separaci od Západu. Politika velkoknížat se orientuje na „sbírání ruských zemí“, expanze směřuje v raném novověku na východ a je kontinentální. Proto má ruská církev na vývoji křesťanství ve světové náboženství jen mizivý podíl. Zeměpisná poloha, politické okolnosti a vlastní tradice ji orientovaly na její kontinentální sousedy.

Již ranou expanzí islámu v 7. století přišli křesťané Blízkého východu, Egypta a severní Afriky o oporu křesťanského státu. Až do vzrůstajících úspěchů reconquisty od 11. století to platilo také pro většinu křesťanů na Pyrenejském poloostrově. Západní latinská církev a křesťanstvo se tedy spojily s procesem westernizace a globalizace jako jejich náboženská charakteristika především díky politickým faktorům. Postupné vzdalování se latinské a řecké církve a jejich konečný rozchod tento vývoj jen posílily.

Rozšíření křesťanství

Když Latinové při čtvrté křížové výpravě dobyli roku 1204 Konstantinopol, zmařili tím možnost obnovit jednotu rozbitou v roce 1054, což se dříve v latinsko-řeckých rozepřích jinak vždy dařilo. Z dnešního historického vědomí se každopádně představa mnohotvárnosti, jaké křesťanství nabylo v pozdní antice a leckde ji dokázalo udržet až do současnosti, prakticky vytratila.

Kolem roku 600, kterým náš svazek začíná, se projevuje dvojitý vývoj: západní, latinské křesťanstvo nabylo nové jednoty, zatímco pro Východ byla i nadále charakteristická křesťanská rozmanitost. Je to dáno politickým a dogmatickým vývojem. Politika „obnovy říše“ římského císaře Justiniána porazila v severoafrické říši Vandalů a v italské ostrogótské říši dvě germánská království, jež vznikla na území impéria a vyznávala ariánský směr křesťanství. Když nikajský koncil v roce 325 toto učení odsoudil a když se v impériu v delším procesu prosadilo učení o soupodstatnosti Boha Otce a Boha Syna, tvořil protiklad ariánství a ortodoxie hranici mezi germánským a románským obyvatelstvem. Na přelomu 5. a 6. století se Frankové za Chlodovecha (Chlodvíka) I. přiklonili ke katolické podobě křesťanství, na konci 6. století přestoupili z ariánství ke katolictví vizigótský král a jeho říše. Langobardi, kteří vnikli do mocenského vakua Itálie, nějaký čas kolísali mezi ariánským a katolickým křesťanstvím, až nakonec

Rok 600 jako epochální zlom

trvale přijali katolictví. V polovině 7. století ariánství zaniklo. Latinský Západ následoval v příklonu k pravověrnému katolictví formu křesťanství, jež formovala i říšskou církev Východu.

**Problémy
říšské církve**

Tam byly poměry složitější. Církvi a říši na Východě otrásaly christologické střety. Je-li Kristus bohem, v jakém vzájemném vztahu jsou pak jeho lidská a božská přirozenost? Vedly se i diskuse o tom, jakými metodami interpretovat biblické texty. Jestliže se v Antiochii drželi interpretace spíše doslovné a zdůrazňovali Kristovu lidskou přirozenost, teologická škola egyptské Alexandrie dávala Kristově lidské přirozenosti vcházet v božskou. Tyto teologické spory byly spjaty s rivalitou mezi antiochijským a alexandrijským patriarchátem. Do těchto konfliktů byl jako duchovní vůdce říšského hlavního města vtažen konstantinopolský patriarcha. Císař jim chtěl kvůli zachování náboženské jednoty říše zabránit. Chalkedonskému koncilu (451) se konflikt ukončit nepodařilo; konstatoval, že Kristus má dvě přirozenosti, které se k sobě mají nesmíšeně, neměnně, nerozdílně a neoddělitelně, vyznal tedy plné lidství a plné božství Ježíše Krista. V Egyptě vznikly dvě soupeřící církve, z nichž jedna se držela chalkedonského vyznání, a proto je třeba ji počítat k říšské církvi, zatímco druhá lpěla na starší teologii, nyní ocejchované jako monofyzitismus (učení o jediné, božské přirozenosti). Antiochijská teologie nalezla nový domov mimo území říše – u syrských křesťanů, kteří se stále více orientovali na učení konstantinopolského patriarchy Nestoria, jehož koncil v Efesu v roce 431 odsoudil jako hlavu antiochijské christologie. V náboženské politice impéria hráli tito „nestoriáni“ jen podřadnou roli. V syrském křesťanstvu proti nim stálo v podobě syrské pravoslavné církve monofyzitsky orientované náboženské společenství (jakobité). Integrovat egyptské „monofyzity“ do říše se však nepodařilo. Vyznání víry, kterými chtěli císař a východní říšská církev dosáhnout smíru, nejenže ztroskotala, ale vedla k vyostřenějším konfliktům se západní latinskou církvi striktně se držící chalkedonského vyznání.

**Křesťanství
a islámská
expanze**

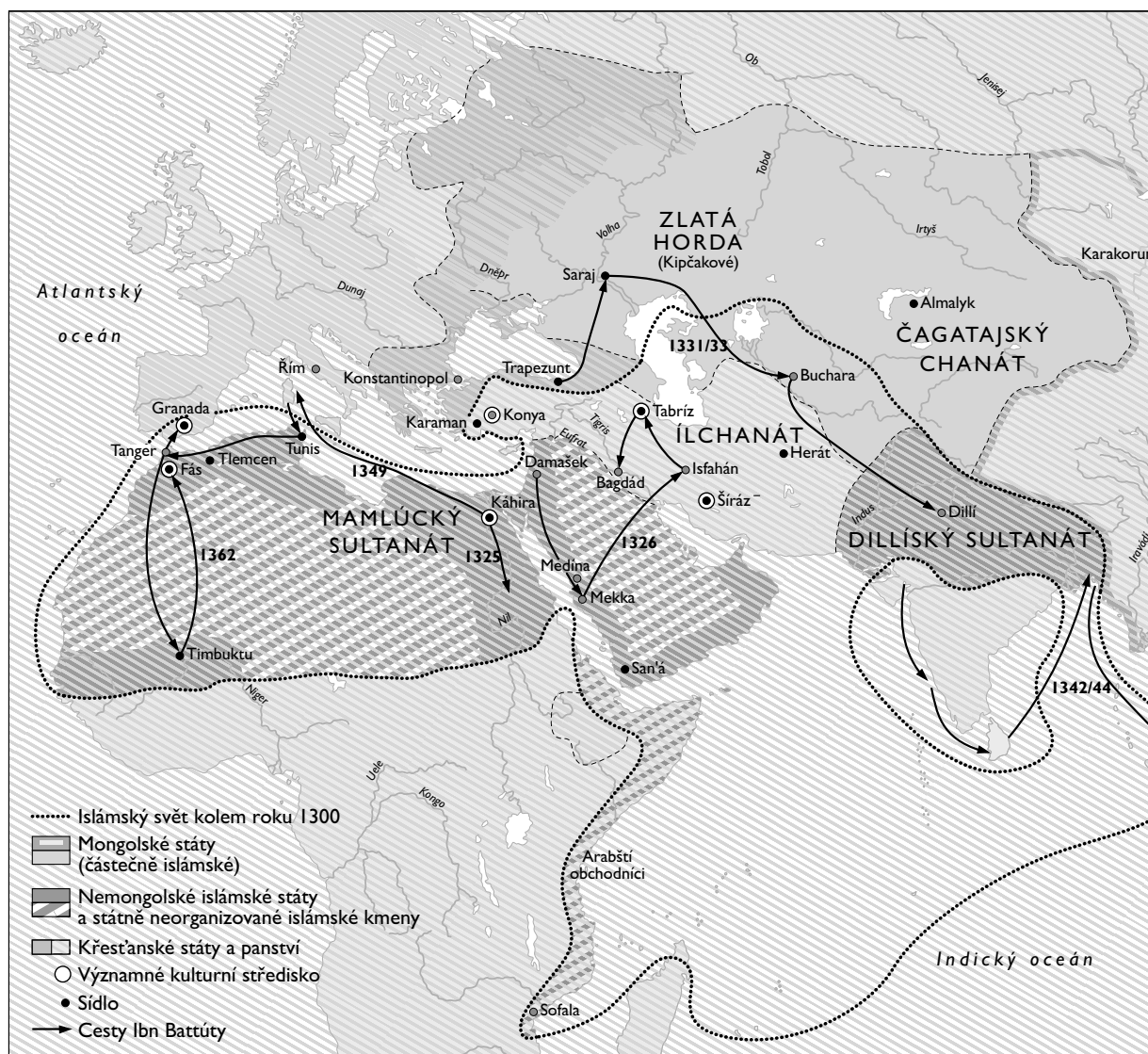
Vznik islámu a velice rychlé šíření islámského panství za prvních chalífů měly pro křesťanství rozdílné důsledky. Ke konci křesťanské víry i judaismu vedly pouze na Arabském poloostrově; zde islám vedle sebe žádné jiné náboženství nestrpěl. Mimo svou původní zemi však arabští dobyvatelé Židy a křesťany ke konverzi nenutili. Židé a křesťané měli jako „lid knihy“ zvláštní právní statut. Netěšili se sice stejným právům jako muslimové, ale byla jim zajištěna jistá ochrana. Zejména monofyzitští křesťané unikli díky islámské moci represím ze strany říšské církve a spadali nyní pod vládu neutrální vůči vnitřním křesťanským sporům. Ve své původní zemi, v Egyptě, získali převahu nad stoupenci říšské církve (melchity), kteří přijali učení chalkedonského koncilu. V Alexandrii panovalo mezi egyptskými křesťany schisma, sídlili v ní nějaký čas dva patriarchové, koptský (monofyzitský), který své sídlo přesunul v roce 1077 do hlavního města fátimovského chalífátu Káhiry, a melchitský. Melchitský patriarcha před-

stavoval až do 14. století diplomatické pojitko mezi muslimy vládnoucími v Egyptě a byzantským císařem. Koptský patriarcha byl významný politicky, neboť numidští a etiopští křesťané v něm viděli svého duchovního vůdce. Pro nestoriány se pouze změnila náboženská příslušnost vládců. V Egyptě a na Blízkém východě včetně Mezopotámie neznamenal nástup islámu konec křesťanství. Křesťané byli nicméně vystaveni pokušení získat přijetím islámu lepší právní postavení a podléhali politickým a religiózním výkyvům náboženské politiky svých pánů, jež se mohla projevovat i hrubým přístupem k nemuslimským poddaným.

Do této souvislosti patří zboření chrámu Božího hrobu v Jeruzalémě, které roku 1009 nařídil fátimovský chalífa al-Hákim. Vyplyvá jistě z vnitřních egyptských napětí mezi ismá'ílitsko-šíitskou vedoucí vrstvou a sunnity tvořícími většinu muslimského obyvatelstva, a tím vůbec z rozštěpení chalífátu tehdejší doby (sunnitského abbásovského v Bagdádu; šíitského fátimovského v Káhiře, 969–1171; sunnitského umajjovského v Córdoba, 929–1031), rovněž tak z prostých finančních potřeb chalífy, jemuž byla poplatná i židovská zařízení. Nemělo to nic společného s nějakým zásadním nepřátelstvím vůči křesťanům; represe ukončil sám al-Hákim v roce 1019. Jeho dobré vztahy s byzantským císařem, který se nadále považoval za ochránce křesťanů na bývalých územích říše, tím nijak neutrpěly.

Nestoriánské křesťanství za muslimské nadvlády vzkvétalo po celá staletí. Hlava nestoriánů Timotheus I. (780–823) přestěhoval své sídlo do Bagdádu, sídla chalífova. Nestoriánští křesťané se díky překladům řeckých vědců a filozofů, zejména Aristotela, významně zasloužili o recepci antických vědomostí mezi muslimy, kteří v tomto směru od 12. století silněji působili na západní latinské křesťanstvo. Bagdád se nakonec stal střediskem šíření nestorianismu až do Číny. Rozkvětu nestoriánského křesťanství v severní Sýrii a v Mezopotámii učinil konec až přestup mongolských ílchánů k islámu. Nestorianismus přežil na dnešním pomezí Sýrie, Iráku a Íránu jako „Svatá apoštolská katolická asyrská církev Východu“. Ve Střední Asii padl za oběť Tamerlánovým († 1405) tažením. Jeho indické osady na Malabarském pobřeží (tomášovci) se v 16. století připojily k Portugalcům, a tím k římské církvi. Na stopy misionářských snah dominikánů ze 14. století už Portugalci nenarazili, avšak náboženská literatura tomášovců v syrštině se jim jevila natolik kacířská, že většinu zničili. Misijské úspěchy římské církve v Číně, za něž se vděčilo především novým řádům dominikánů a františkánů, skončily svržením mongolské vlády a nástupem dynastie Ming (1368). Misie v západní a vnitřní Asii zanikly s Tamerlánovými dobovačnými taženími. Na Krymu, v janovské Kaffě (dnes Feodosija), existovalo až do dobytí města Osmany (1475) katolické biskupství, které se mohlo stát výchozím bodem nového misionářského úsilí.

Křesťanství na horním Nilu, v Núbii a Etiopii, bylo věroučně ovlivněno egyptskými monofyzity a organizačně spadalo pod jejich patriarchu.

Islámské světy kolem roku 1300

Na núbijské státy dotírali od 13. století stále více mamlúkové, až je nakonec ve 14. století rozložili a poislámštili. Etiopie se však jako křesťanský stát udržela a ve 14. století dokonce prováděla expanzivní politiku vůči muslimským sousedům. Na počátku 16. století našla křesťanského spojence v Portugalcích. Křesťanství v severní Africe zanikalo v delším procesu. Na nějaký čas zde našli útočiště melchitští utečenci před Araby, mezi nimi Maxim Vyznavač († 662), jeden z nejtvrdších kritiků náboženské

politiky císaře Hérakleia a jeho následníků, jež usilovala o překlenutí rozporů mezi stoupenci a odpůrci chalkedonského koncilu. Zánik této církve je překvapivý a prakticky jej nelze rekonstruovat. Až do 12. století můžeme v severní Africe prokázat biskupy, poslední stopy tamního křesťanství se ztrácejí po roce 1400.

Na Pyrenejském poloostrově, který roku 711 postihla muslimská expanze, křesťanství po zániku vizigótské říše za nového muslimského státu nikdy nevymizelo. Pod muslimskou záštitou se zde naopak dál vedla christologická debata, jež po chalkedonském koncilu určila osud východního křesťanstva. Představy vycházející z Toleda, že Kristus je adoptivním synem Boha Otce, znamenají jednak přiblížení se striktnímu monoteismu islámu, jednak svědčí o stále trvajícím teologickém zájmu a intelektuálních kapacitách španělského křesťanstva. Franského vládce Karla Velikého však tato učení vedla k tomu, že se projevil jako strážce katolické ortodoxie.

Španělsko

Význam pro křesťany příslušných oblastí nemá však jen islámská expanze a vláda. Současně totiž vzrůstal i význam obou sídel patriarchů, která nebyla touto expanzí postižena. Jak Řím, tak Konstantinopol se nyní staly nepopíratelnými vůdci chalcedonsky orientovaného křesťanstva, jen ony měly možnosti autonomního jednání, přičemž konstantinopolský patriarcha byl nadále součástí císařské politiky. Patriarchové Antiochie a Alexandrie přišli o celocírkevní kompetenci, jež právě jejich konstantinopolskému bratru v úřadě působila od 4. století

Role patriarchů

takové potíže v náboženských sporech. Západní latinské křesťanstvo ztratilo se severní Afrikou významné středisko teologické reflexe a zároveň tak byla zneutralizována církev, která vůči centralismu římské církve opakovaně trvala na svébytnosti a na nutnosti rovnoprávné součinnosti.

Konstantinopolský patriarcha sídlil v hlavním městě říše a v církevní politice musel přihlížet k císaři. Patriarcha západu, římský biskup, měl oproti tomu sídlo na okraji politického centra latinského světa, kde Itálie

Řekové a Latinové

ztratila na významu a kde se těžiště se vzestupem Franků a s císařstvím Karla Velikého (800) přesunulo na sever. Na této okrajové pozici se nic nezměnilo, ani když východofransko-němečtí králové od Oty I. Velikého natrvalo získali (962) západní císařství. Římští biskupové a papežové tak mohli jednat nezávisleji než jejich protějšky v Konstantinopoli. Jestliže konstantinopolští vycházeli z rovnosti sídel patriarchů, přičemž měli mezi východními po muslimské expanzi přednostní postavení i fakticky, římský biskup, jako nástupce svatého Petra na biskupském stolci, trval na primátu své církve a jejích biskupů, papežů. Tento požadavek primátu byl navíc teologicky zdůvodněn tím, že římská církev nikdy nezbloudila nebo neodpadla od pravé víry. Rozdílné doktríny se tak staly jádrem sporu. Nepatrné rozdíly ve formulaci víry a v liturgii se mohly vykládat jako hereze a odpadnutí od víry. Politické konflikty mezi Římem a Konstantinopolí se daly vyhrotit nábožensky.

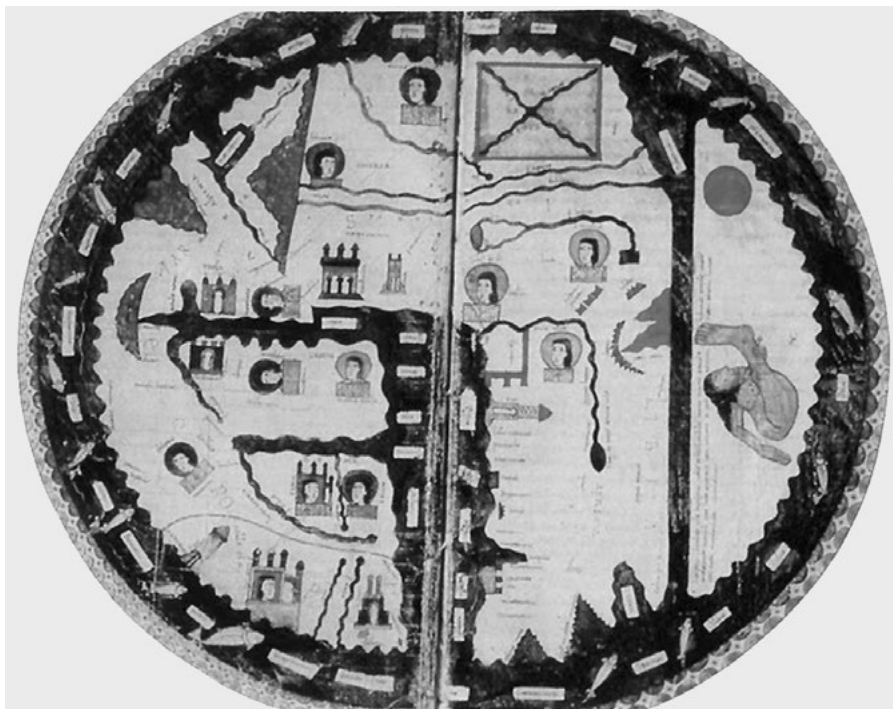
Ke konkrétním konfliktům docházelo od počátku 8. století, když císař odebral papeži Illyricum a podřídil je konstantinopolskému patriarchovi, stejně tak jižní Itálii a Sicílii, tedy ty regiony, v nichž Byzanc tehdy nepopíratelně vládla. V 9. století se spor o Illyricum pojil s problémem, zda se mají Bulhaři evangelizovat z Říma, nebo z Konstantinopole a zda mají být přiřazeni těmto patriarchátům. V těchto sporech si obě církve předhazovaly své rozdílné zvyky. Patriarcha Fótios navíc odsuzoval západ za učení, že Svatý Duch vychází z Boha Otce a Boha Syna, zatímco pozdně antické věroučné dokumenty jej nechávají vycházet jen z Otce. Tento takzvaný spor o *filioque* se stal stále oblíbenějším jablkem sváru mezi oběma církvemi. V 11. století se k němu přidala rozepře o tom, zda se má při mši svaté užívat nekvašený chléb, jak odpovídalo židovské pesachové tradici a jak se praktikovalo v latinské církvi, nebo chléb kvašený. Současně vyvolalo zřízení normanského státu v jižní Itálii a vytlačení Byzantinců problém, zda se má zde zřídit latinská, a tím římská církevní organizace, a má-li nastoupit na místo byzantské. Konflikt eskaloval v roce 1054: kardinál-biskup Humbert de Silva Candida, kterého papež Lev IX. vyslal jako legáta do Konstantinopole hlavně kvůli politickým jednáním, exkomunikoval patriarchu Michaela Kerullaria a ten zas na oplátku jeho.

Prohloubení schismatu

Úmyslem těchto vzájemných exkomunikací nebylo trvalé schisma, přesto však k němu vedly. Papež Urban II. chtěl v roce 1095 přijít křížovou výpravou na pomoc Byzanci ohrožované Seldžuky a doufal též v církevně politické urovnání. Křížové výpravy však odcizení mezi latinským a řeckým křesťanstvem ve skutečnosti ještě prohloubily. Latinové viděli v nedostatečné podpoře ze strany Byzantinců zradu a tušili herezi. Řekové zase považovali zřízení latinské církevní organizace ve Svaté zemi, kde byli v Antiochii a Jeruzalémě jmenováni latinští patriarchové, za nelegitimní zásah latinské papežské církve. Dobyť Konstantinopole křižáky (1204), zřízení latinského císařství a dosazení latinského patriarchy vedlo pak k definitivnímu rozkolu mezi oběma církvemi. Fakt, že papež Inocenc III.

tehdy také jmenoval latinského patriarchu pro Alexandrii, a tím všichni čtyři východní patriarchové měli spadat pod Řím, svědčí o tom, že i latinská církev chtěla rok 1204 využít k všeobecnému „novému počátku“. To však ztroskotalo na neústupnosti řecké církve: nepřistoupila na unii pod vedením papežství. Ani když byzantský císař a konstantinopolský řecký patriarcha tuto unii v době nejvyšší nouze dohodli, aby získali Latiny za spojence v boji s Osmany, unii dojednanou na koncilech v Lyonu roku 1274 a ve Florencii roku 1439 prosadit nedokázali.

Křesťanská církev, jež ve středověku zaujala největší prostor, byla církev **Misie** nestoriánská. Když latinští misionáři přišli ve 13. století na dvůr mongolského Velkého chána na Dálném východě, už tam našli nestoriány, cestou tam stále znovu naráželi na nestoriánské obce a kostely. Centrem nestoriánů byl Bagdád, nestoriánský katholikos sousedil s muslimským chalífou. A chalífa v oblastech, které nebyly muslimsky státně organizovány, zjevně neházel křesťansko-nestoriánské misijní činnosti klacky pod nohy, pokud se nevytvářely křesťanské státní útvary. Nestoriánská misie probíhala bez podpory státu. Byla stejně jako raně křesťanská misie odkázána na dobrovolné přijetí víry, jak odpovídalo přesvědčení, jež se křesťané nikdy nevzdali. Že se takové dobrovolné přijetí nové víry dělo v sociálních vazbách rodiny a větších svazků, že sloužilo politickému zajištění nebo mělo vytvořit nové příležitosti, lze přesněji sledovat u evangelizačních a christianizačních procesů v Evropě. Když nějaký vládce přijal křesťanství, mohl si tak zajistit samostatnost vůči již křesťanskému sousedu. Zvláště pak latinská církevní organizace umožňovala zřízením arcibiskupství udržet si jak církevní, tak politickou nezávislost vůči sousednímu křesťanskému státu. Papež, bez jehož souhlasu se nemohlo založit žádné arcibiskupství, se tak stal ochráncem nových království. V Polsku a Uhrách lze takové církevní osamostatňovací procesy pozorovat v 10. století; ve Skandinávii se ve 12. století pojily s konfliktem mezi císařem Friedrichem I. Barbarossou a papežstvím. Evangelizace a christianizace tak přispívaly jednak k náboženské jednotě, jednak k politické rozmanitosti latinské Evropy. Šíření křesťanství hrubým násilím, násilnou misíí spojenou s politickým podrobením, představovalo spíše výjimku. Raným příkladem násilného šíření křesťanství jsou saské války Karla Velikého, které skončily rozšířením franské říše až k Labi. Ale už u bojů s Avary, jež následovaly brzy poté, Karlův nejvýznamnější církevní poradce Alkuin požadoval, aby se od podobných násilných metod upustilo. V křesťanských zemích se Židé opětovně stávali obětmi nucených křtů. Odporovalo to sice oficiálnímu učení, bylo jim to však málo platné. Neboť jednou udělený křest se považoval za platný. Úspěch sliboval pouze předchozí zásah církevní autority. Tak se například Bernard z Clairvaux postavil proti štvání jednoho kazatele křížové výpravy, jenž chtěl Židy postavit před alternativu „křest, nebo smrt“; sám však podobně zdůvodnil křížovou výpravu proti pohanským slovanským kmenům východně od Labe.

Mapa Beatova typu (1086). Po obydleném světě jsou systematicky rozmístěny hlavy dvanácti apoštolů se svatozáří. Viz též stranu 74

Viděl v nich nepřátele křesťanství, kteří „dobrovolně“ vstoupili do spolku s ďáblem, jenž tak chtěl zamezit křížové výpravě do Orientu a obracení pohanů vůbec. Násilně probíhala i christianizace Prusů, na jejichž území řád německých rytířů nakonec založil vlastní „stát“. S christianizací Litvy se pojily tzv. „pruské či litevské jízdy“ podobající se křížovým výpravám, velkokníže Vladislav II. Jagello však přijetím křtu v roce 1385 zajistil její nezávislost a současně získal polskou královskou korunu.

Církevně politická konkurence mezi latinskou a řeckou církví a za nimi stojícími říšemi měla vliv na evangelizaci a christianizaci Evropy a dávala „postiženým“ manévrovací prostor. Bulhaři v 9. století váhali, zda se mají otevřít misii ze strany římské, či řecké církve, totéž se opakovalo v 10. století při christianizaci Ruska. V obou případech padlo rozhodnutí ve prospěch konstantinopolského patriarchy. Fransko-bavorští biskupové naopak dokázali své misijní snahy v Čechách a na Moravě ubránit proti „slovanským apoštolům“ Cyrilu a Metodějovi. Na prudký odpor zde narazilo používání slovanštiny jako liturgického jazyka, přestože se zde Cyril a Metoděj mohli dočasně opírat o papežský souhlas. Došlo tak k církevnímu rozdělení Evropy na oblast latinského liturgického jazyka

orientovanou na Řím a na prostor orientovaný na Konstantinopol, který v liturgii používal buď řečtinu, nebo domácí jazyky. Cyril a Metoděj v oblastech, v nichž se měla provádět misijní činnost, dávali v liturgii přednost národnímu jazyku, a tím zahájili nový vývoj: až dosud byl jazyk nově zřízených církví dán liturgickým jazykem církve, ze které misie vycházela. Syrština byla například církevním jazykem nestoriánů i v daleké východní Asii, egyptská koptština jazykem Habešanů. Tyto církve nezůstávaly spojeny jen organizačně, nýbrž i jazykově. V misii ke Slovanům vycházející z Konstantinopole se však vytvořily dva církevní jazyky, tradiční řečtina a církevní slovanština. Vazba na konstantinopolskou církev se vytvářela vysíláním Řeků do nejvýznamnějších biskupských sídel nově zakládaných církví. V ruské církvi byl prvním metropolitou slovanského původu kyjevský metropolita Kyrill (1249–1281). Teprve po svržení moskevského arcibiskupa Isidora (do Moskvy bylo sídlo metropolitů přeloženo ve 14. století) začala nepřerušovaná řada metropolitů ruského původu. Isidor byl stoupencem florentské unie latinské a řecké církve a zúčastnil se i koncilu ve Florencii v letech 1438–1439. Neztroskotala jen unie, tento plán rovněž přispěl k dalšímu osamostatnění ruské církve od konstantinopolského patriarchátu. Dobyť Konstantinopole Osmany v roce 1453 tento vývoj zastínilo. Skončil pak roku 1589 založením moskevského patriarchátu. Mezitím se už moskevská velkoknížata považovala za dědice byzantského císařství.

Evangelizace a christianizace představovaly pracné, dlouhotrvající procesy akulturace „obrácených na víru“. Historické vědomosti o jejich kultuře se v mnoha příkladech čerpají jen ze zpráv misionářů a z archeologických pramenů. Zejména oblasti ležící mimo staré vyspělé civilizace často vděčí christianizaci a evangelizaci za vznik vlastní písemné kultury, která nyní umožňuje fixovat a interpretovat jejich dějiny – včetně doby před přijetím nové víry i doby christianizačního procesu. Vědomí svébytnosti a začlenění do křesťanského „celku“ se v tomto případě mohly překrývat. Různý přístup k národním jazykům v misiích z Říma a z Konstantinopole měl dlouhotrvající důsledky. V oblastech s liturgií v národním jazyce byly rozdíly ve vzdělání a vědomostech mezi kleriky a lidem menší než na územích lpějících na liturgii v cizím jazyce, přístup jednotlivce k obsahům víry byl zde bezprostřednější. Oblasti s liturgicky zdůvodněnou dvoujazyčností zas umožňovaly komunikaci na velké vzdálenosti – a také na dlouhé časové úseky. Trvání na latině jako liturgickém jazyku vedlo na „Západě“ současně k zájmu o antickou literaturu, přístupnou právě díky tomuto jazyku, a umožňovalo kontinuitu a oživování vědomostí, jež se staly pro latinskou Evropu konstituujícími, zatímco v řeckojazyčné Byzanci se jejich znalost nikdy nepřerušila.

Zřejmě nejzávažnějším důsledkem christianizace Evropy však bylo prosazení monogamie a zákaz příbuzenských sňatků. Augustin poukázal v pozdní antice na společenské důsledky biblického zákazu příbuzenských

Christianizace a písemná kultura

Křesťanské normy týkající se manželství

sňatků. Tento zákaz podle něj rozšiřuje okruh těch, kteří jsou vzájemně spojeni láskou, spřízněním a přátelstvím, a zvyšuje naději na mír mezi lidmi. To zůstalo jen iluzí. Určujícími prvky politického života byl nejen boj s cizími a jinověrci, pojímaný jako obrana, nýbrž i střety mezi příbuznými.

Teprve koncem středověku lze křesťanství chápat jako jednotné. To však platí pouze v tom smyslu, že možnostmi samostatného jednání vládlo už jen latinské křesťanství; svou mnohotvárnost si však křesťanství udrželo.

Rozmanitost světa

Rozmanitost světa je proto také vůdčí linií tohoto svazku. Svět, jehož dějiny budeme pojednávat, je ostatně ještě světem antických oikumen, který představoval ústřední téma svazku II. Tento svět se ze stále více poznávané Evropy rozprostírá až na Island a do Grónska, přes Přední a Střední Asii a Indii až do Číny, Japonska a Koreje. K této oikumeně patří severní Afrika a Egypt zde stejně jako v předchozích tisíciletích představuje jádrovou oblast. S tímto světem zůstávají spojeny Nubie a Etiopie ležící výše proti proudu Nilu, Etiopie dokonce nabude díky Arábii na protějším břehu Rudého moře nového významu. Arabští a indiští obchodníci znají východoafrické pobřeží až po Madagaskar. Západní Afrika jižně od Sahary je víc než jen území, odkud sever dovážel zlato a otroky a které bylo dosaženo islámskými expanzemi. U státních útvarů v tomto prostoru je třeba brát kromě domácích sil v úvahu i starší souvislosti s antickými oikumenami.

Sít komunikací umožňuje dějiny načrtnutého prostoru nazývat „dějinami světa“. Amerika, Nový svět, leží ještě mimo tento komunikační systém a v našem svazku se k ní výslovně nepřihlíží. „Dějiny světa“ nespočívají na nějaké historicko-filozofické konstrukci, nýbrž na prostém faktu, že lidé o sobě, často jen povšechně, věděli, a že jako obchodníci, poutníci a misionáři cestovali. Tito cestující lidé si svět neuvědomovali ani tolik jako jednotný, nýbrž jako mnohotvárný. Jednotný svět nedokázalo vytvořit křesťanství ani islám, tedy náboženství orientovaná na celé lidstvo a celý svět, ani Mongolové, kteří se svou říší přiblížili vládě nad „známým světem“ jako nikdo jiný před nimi. V křesťanské Evropě si konkurovalo východní a západní císařství, jež se vnímala jako univerzální vládci, k tomu se družilo univerzálně orientované římské papežství. Evropa však svou politickou podobu našla v regionálně ohraničených a definovaných státních útvarech, většinou v královstvích. Uspořádání světa bylo regionální.

Náboženské výklady světa se zaměřovaly jak na zvládání života v něm, tak na oproštění se od něj asketickými způsoby života. Obojího se dalo dosáhnout myšlenkovým vypořádáním se se světem a životními formami a možnostmi člověka. V neposlední řadě se z toho vyvinuly možnosti racionality, zvědečtění a komplexních kognitivních soustav.

Ve třech velkých částech, „Rozmanitost světa“, „Uspořádání světa“ a „Výklad světa“, budeme tyto linie dějin sledovat od roku 600 do roku 1500. Tato epocha je však v mnohém ohledu propojena s „novými strukturami“, o nichž bude pojednávat svazek IV (1200–1800), který se zas bude zpětně vztahovat k tomuto svazku.

ROZMANITOST SVĚTA

KOMUNIKACE – OBCHOD, UMĚNÍ A VÝMĚNA ZNALOSTÍ

Michael Borgolte

Jednota světa se ve „středověku“ ještě neuskutečnila. Lidstvo se po zeměkouli šířilo sice už od pravěku, avšak v období let 600–1500 po Kr. nebylo každé sídlo natolik spojeno s jinými, aby všechna dohromady vytvářela uzlíky nějaké sítě nebo alespoň články řetězu. Austrálie se svými praobyvateli tak zůstávala až do 17. století sama pro sebe, třebaže ji od jihovýchodní Asie, součásti rozsáhlého obchodního systému sahajícího od Středozevního moře po Japonsko, dělilo jen pár set kilometrů moře. Podobně tomu bylo s ještě odlehlejší Novým Zélandem, zatímco Nová Guinea, jež rozptýlenými ostrovy sahá až k Borneu nebo k Filipínám, byla jako součást oikumeny objevena až roku 1524. Zbývajícimu lidstvu zůstávalo neznámo i africké vnitrozemí nebo dálavy Sibíře a Ameriku s Evropou nebo Asií nedokázali trvale propojit ani Vikingové z východu, ani Polynésané ze západu.

„Středověk“ tedy sestával – z univerzálního pohledu – z více vzájemně oddělených světů, které se jako globální jednota mohly konstruovat pouze srovnáváním. Pro takovou myšlenkovou operaci jsou však prameny rozděleny příliš nerovnoměrně. Abychom mohli konfrontovat souvislost Afriky jižně od rovníku se strukturou jiných končin světa, potom si při celkovém nedostatku písemných svědectví nevystačíme jen s archeologickými nálezy. O něco lepší je situace u indiánských civilizací, u mezoamerických Mayů (od 3. století) a Aztéků (asi od roku 1250), též u říše Inků v Andách (asi od roku 1430). Těmto třem státním útvarům byla společná omezená mobilita zboží na pozemních cestách. Chyběli jim soumaři a tažná zvířata jiných kultur (volí, velbloudi, koně), takže na kola, jež znali, ani nemohli postavit korbu vozu. Inkové sice vybudovali asi 24 000 kilometrů silnic, mezi nimi trasu přes Andy mezi Ekvádorem a dnešním Santiagem de Chile, kromě válečníků nebo poslů je však používali jen nosiči. Do systematicky zakládaných skladů se odváděly zemědělské produkty, které stát přerozděloval, a do hlavního města Cuzca se zřejmě dopravovalo jen luxusní zboží v omezeném množství. Obchod jako takový se sotva mohl rozvinout. Přesto v těchto třech civilizacích existovali dálkoví obchodníci, již, kdekoli to jen šlo, používali vodní cesty. Lodě – nebo vory – pluly podél peruánského pobřeží a odtud si aspoň příležitostně troufaly na širé moře. Mayové v Mexiku využívali pro přepravu zboží i řek. Dálkoví obchodníci, kteří se organizovali ve spolcích, mohli být využíváni též

**Indiánské
civilizace**

pro politické a vojenské účely; aztéctí panovníci je vysílali k přípravě dobovačných tažení v sousedních oblastech. Celkově lze konstatovat, že indiánské populace sdílely a v čase rozvíjely společný kulturní odkaz, pěstovaný v chrámech, jež představovaly nejen faktory integrace soudobých společností, ale i prostředek, jak do nich začlenit skupiny nově přichozích, které překračovaly Río Grande del Norte a usazovaly se v prostředí již etablovaných kulturních celků.

**Znalosti
světa**

Dálkovou komunikaci můžeme proto v tomto středověkém tisíciletí pojednávat jen z pohledu na ony tři kontinenty, jež tehdy platily za oikumenu: Asii, Evropu a Afriku. Podle map Latinů je od sebe oddělovala vodstva: Evropu od Afriky Středozemní moře a tyto světadíly od Asie řeky Don a Nil. Vodstva však nikdy nepředstavovala technicky nezdolatelé překážky, zatímco světový oceán, který podle představ středověkých lidí zmíněné tři světadíly obklopoval, odděloval oikumenu od neobydlených částí světa nebo od nějakého čtvrtého světadílu, jež obývali snad i netvoři. Ke konci středověku byl ze tří oceánů zeměkoule vskutku nejlépe prozkoumán ten nejmenší, Indický. Po Atlantiku se lidé plavili pravidelně jedině na severovýchodě, zatímco Tichý oceán, větší než oba dva dohromady, zdolávali pouze na čínsko-japonském okraji.

Transversála oikumeny – Indický oceán a Středozemní moře

O propojení těchto tří světadílů středověku rozhodovala východo-západní spojení mezi Čínou a latinskou Evropou; třebaže, a to přinejmenším dočasně, existovaly i dálkové suchozemské cesty. Tyto antipody spojovaly především lodě v Indickém oceánu a ve Středozemním moři. Plavební trasy vedly do četných pobřežních měst, které velké vodní toky a silnice zase spojovaly s dalšími centry. Se zbožím a lidmi se tak na mnoha stanicích mohly nalodit též myšlenky, technické novinky i díla příkladné krásy. Vzhledem k tomu, že hledání nových poznatků, zvědavosti na věci překvapující a touze po majetku, požitcích nebo zisku nedokázaly trvale zabránit náboženské rozpory ani rozdílný způsob života, narušovala lidskou komunikaci citelně pouze státní moc. Tam, kde se světadíly stýkaly, na Černém moři a v Levantě, se nacházela stěžej struktury středověkého světa; klíčová role pak příslušela zejména tomu, kdo ovládal vodní cesty mezi Středozemním mořem a Indickým oceánem, na východě Mezopotámii a Perský záliv a na západě Nil a Rudé moře.

To platilo již pro velké říše starověku. Po ovládnutí Egypta a Kyrenaiky Achaimenovcem Kambýsem I. roku 525 dal Dáreios I. prokopat kanál od Nilu do Rudého moře a odtud prozkoumat námořní cestu do Indie. Sám si kolem roku 518 podmanil údolí Indu. Od té doby se jeho lodě pravidelně plavily v Perském zálivu. Veliký Makedonec Alexandr se ho jako

dobyvatel Egypta (založení Alexandrie roku 331) a Paňdžábu (327) snažil napodobit. Od helénistického období až přes přelom letopočtu se Indové plavili Hormuzským průlivem neboli „modrou vodou“ až k Africkému rohu, zatímco Egypťané tou dobou, možná už po staletí, pluli do Indie a vytvářeli spojení se Středozemním mořem. Římanům sice parthská říše (128 př. Kr. až 224 po Kr.) uzavřela pozemní cestu na východ od Eufratu až po Indus, avšak získání Alexandrie za Augusta (30 př. Kr.) jim dalo vlastní námořní spojení s Indií. Plinius načrtl trasu do tamních přístavů a podle Strabóna vyplouvalo z Rudého moře k Malabarskému pobřeží (západní Indie) rok co rok 120 římských lodí. Římané dováželi exotická zvířata, drahokamy, vzácná dřeva a slonovinu, čínské hedvábí, koření a cukr, bavlnu a ovoce indického subkontinentu; na oplátku mohli nabídnout vzácné kovy, jak dokládají například nálezy pokladů zlatých mincí v Indii. Ve 3. století pozbyl římský obchod na významu; od této doby až do 6. století převzali aktivitu Řekové, respektive Byzantinci. Protože jim Sásánovci uzavřeli pozemní cesty do Orientu, využívali partnerství (asi od roku 330) s křesťanským aksumským královstvím (Etiopie). Řečtí obchodníci tak udržovali obchodní styky s Jemenem, Persií, Indií a Šrí Lankou. Arabové dlouho před Muhammadem přenechali vedoucí úlohu v obchodu s Indií Sásánovcům. Perské, respektive nestoriánské kolonie lemovaly mimo jiné pobřeží Malabaru a Šrí Lanky. Od 5. století zaznamenávali čínští autoři obchodní činnost Peršanů, kteří tehdy pronikli přinejmenším k Malajskému poloostrovu. Podle řeckého obchodníka Kosmy Indikopleusta (523) se perští obchodníci na Šrí Lance setkávali s Číňany a lidmi „z těch nejvzdálenějších zemí“.

**Námořní
a pozemní
cesty**

Když Arabové sto let nato, za čtyř „správně vedených chalífů“ (632 až 661), rozšířili svou říši na cizí národy, muslimové zaujali „ústřední pozici, z níž mohli spojit dvě velké hospodářské jednotky Středoziemního moře a Indického oceánu“ (André Wink). Záhy vyvrátili sásánovskou říši, Byzanc připravili kromě Arménie na východě a Tripolska na západě především o provincie Sýrii, Palestinu a Egypt. Roku 712 dobyli Umajjovci z Damašku také jih údolí Indu. Muslimové od této doby až do 11. století kontrolovali všechny významné hospodářské trasy na moři i na zemi až na transeurasijskou hedvábnou cestu a obchodní centrum Konstantinopol. Moře mezi Španělskem a Malou Asií, jižním pobřežím Evropy a severním pobřežím Afriky však nemohli nikdy považovat jako Římané za *mare nostrum*, za moře „uprostřed své země“ (*mediterranean*). Středozemní moře jim bylo pouze sousedem. Arabům bylo málo platné, že jejich válečné lodě kotvily v syrských a egyptských přístavech (Akkon, Týros; Alexandrie, Rosetta, Damietta) a že ještě v 7. století napadli ostrovy Kypr, Sicílii, Rhodos a Krétu, neboť Konstantinopol se jim dobýt nepodařilo. O vládu nad Kyprem se po staletí museli dělit s císařstvím a Krétu, kdysi centrum středomořské thalassokracie, ovládli dokonce až roku 826, potom však o ni stejně jako o Kypr a syrskou Antiochii již v polovině následujícího

**Sousedství
muslimů
a Středo-
zemního
moře**

Muslimské dobytí Španělska

století opět přišli. I úspěšné dobytí severní Afriky bylo ohroženo z moře. Kvůli obavám z východořímské námořní moci založili v roce 670 novou metropoli Kajruwán daleko od pobřeží, teprve o generaci později vznikla arabská námořní základna v Tunisu; jen pro stavbu lodí sem muselo být přesídleno tisíc koptských rodin (z Egypta). Sicílii dobývali Aghlabovci až od roku 827 v desítky let trvajícím boji; úspěšně pronikli i do jižní Itálie, a dokonce nějakou dobu ohrožovali samotný Řím. Byzantinci tvrději odolávali a jeden byzantský generál v roce 1038 dokonce plánoval znovudobytí ostrova. Neuspěl. Muslimskou vládu krátce nato odstranili Normané a posléze založením království skoncovali v jižní Itálii i s langobardsko-saracénsko-byzantským zmatkem. Jako nesmírně významné se projevilo muslimské dobytí Španělska na počátku 8. století, zvláště když, jako kdysi za Kartaginců, dlouhodobě znamenalo politické ovládnutí průlivu mezi Evropou a Afrikou a kontrolu tamní migrace a jiného provozu. Zatímco vyznavači Koránu se o Atlantik skoro nezajímali, křesťané museli nejdříve znovu ovládnout tento velký poloostrov, než oni a jejich italští sousedé začali od 13. století plánovitě vyrážet z Cádizu na námořní plavby.

Pirátské výpravy

Politické rozdrobení muslimského světa na chalífáty, emiráty a sultánáty i postupně úspěšná konverze podrobených křesťanů vedly k tomu, že násilí se vybíjelo stále znovu v pirátských výpravách. To platí například o korzárech působících v okolí córdobského chalífátu, kteří až do druhé poloviny 10. století přepadali Provence. Korzáři zneklidňovali i Jadran a Benátky, blízkého spojence Byzance. Dalmatské pobřeží však ohrožovali též slovanští piráti a slovanské válečné lodi, jakož i křesťanští Normané. Středozemí jistě už nebylo takové jako za starého Imperia Romana a až do vrcholného středověku mohla vyslance, obchodníky, poutníky a učence, odvážlivce a vystěhovalce při plavbách při pobřeží nebo, a to jen zřídka, přes moře až na horizont chránit jen byzantská a muslimská loďstva. Když se Fátimovci přesunuli z Tuniska do Káhiry (973), byla muslimská přítomnost na Západě oslabena, ačkoli Afrika ani Španělsko nebo jižní Itálie nepřípadly zpět křesťanům. Káhira, ležící u starého arabského vojenského ležení při římském nilském kanálu, zajišťovala muslimům až po mamlúcký sultanát (1250–1517) kontrolu nad hospodářským stykem s Orientem; tam – nebo do Alexandrie – připlouvali Byzantinci a Západoevropané pro poklady Asie.

Středomořský obchod křesťanských zemí Západu

Na středomořském obchodě se již tehdy vedle muslimů a Východořímanů a Židů podílely také země křesťanského Západu, jehož ekonomika prožívala od časů Karla Velikého pozoruhodný rozmach. Čím více musela císařská Byzanc ustupovat ze západního Středomoří, o to více mohli tyto mezery zaplňovat bývalí příslušníci říše, například v Amalfi nebo v Benátkách. Vlastní ekonomickou moc rozvíjela však i jiná přímořská města, třeba Pisa, ale především Janov. Benátkám se díky přízni obou císařství poštěstilo kontrolovat trasu z Jadranu do Konstantinopole a zřizovat v celé Levantě kontory a kolonie; Janov a ostatní italská přímořská města

je napodobovaly, a to až k černomořskému pobřeží. Loďstva „námořních republik“ dokonce přepravila západní křižáky přes moře k záchraně Svaté země. Když Konstantinopol padla poprvé (1204), vydělaly na tom hlavně Benátky; vztahy se zeměmi Západu se však všeobecně prohloubily založením latinských států na řecké půdě. Ještě ve 13. století se po střetu s Anjouovci o Sicílii rozpřáhla do východního Středomoří i Aragonská koruna; vévodství Athénské a vévodství Neopatrijské držel král Jan I. Aragonský ostatně až do let 1388 a 1390. Španěly však ve vytrvalosti zdaleka předčily opět Benátky a Janov; neboť dlouho potom, co byl „druhý Řím“ dobyt Osmany a stal se muslimským (1453), udržela si tato přímořská města kolonie Modon a Koroni na Peloponésu (asi až do roku 1500) i Chios v Egeidě (do roku 1566). Vláda nad mořem tehdy už stejně přešla na Turky; Benátky, jež si námořními válkami a bitvami s Janovem a také s uherským králem udržovaly převahu ještě ve 14. století, definitivně podlehly roku 1499 tureckým dělům v námořní bitvě u mysu Zonchio.

Istanbulský sultán jako nástupce římských císařů získal na sklonku středověku kontrolu nad celým Černým mořem. Důležitější pro obchod s Asií byla však odjakživa muslimská vláda nad námořními cestami na jihu přes káhirský chalífát a potom sultanát. Díky přesunutí muslimského hlavního města z Damašku do Bagdádu za Abbásovců získalo od roku 762 opět převahu staré perské spojení přes záliv oproti plavbám přes Rudé moře, obávané pro propastné hloubky. Přes přístavy Síráf na perském pobřeží a Basru se dostávalo zboží z Číny, Malajského poloostrova, Indonésie a Indie do Mezopotámie a Bagdád se stal největším přístavem světa. Hlavní město na Tigridu zprostředkovávalo zboží nejen do Sýrie, Egypta, severní Afriky a na západ Evropy, ale i na sever a východ do Ázerbájdžánu, Arménie, Isfahánu a Chorásánu. Ke zvratu došlo, až když Bagdád v roce 1055 dobyli seldžučtí Turci. Do obchodu s Indií se koncem 11. století zapojili káhirští Fátimovci; od počátku křížových výprav směřovalo orientální koření a jiné zboží přes Rudé moře do Káhiry a Alexandrie, kde je přebírala křesťanská obchodní loďstva. Sultanát na Nilu povýšil, zvláště po dobytí Konstantinopole křižáky (1204) a Bagdádu Mongoly (1258), na nové centrum takřka všech obchodních aktivit směřujících z Indie přes Aden do Evropy. Za mamlúků bohatl Egypt z obchodu s Indií.

Mezi 7. a 11. stoletím dominovali v západní části Indického oceánu vedle Peršanů především Arabové. Ze Síráfu mohly velké zámořské lodě plout přímo do Číny; jeden arabský kapitán prý tuto cestu podnikl sedmkrát. Už ve 4. století existovaly v Kantonu osady arabských obchodníků. Kupci se těšili přízni dynastie Tchang (618–906). Její panovníci tolerovali četná náboženství, sami se však přikláněli k buddhismu, jehož kláštery byly odkázány na ekonomickou pomoc laiků a podporovaly obchod. Peršané a Arabové přiváželi do Číny nové druhy ovoce, jako granátová jablka, vlašské ořechy, fíky a mandle; z Persie přišla i hra polo. O arabsko-perském obchodě s Čínou podávají svědectví vykopávky v Síráfu;

**Obchod
s Asií**

tchangská keramika se dostala až na chalífův bagdádský dvůr. Za jednoho z více povstání byl však Kanton v roce 879 vyplněn. Podle soudobého svědectví historika Abú Zajda ze Síráfu přišlo při něm o život 120 000 osob, většinou muslimů.

**Zásadní
ekonomická
změna**

Na přelomu našeho letopočtu nastala v Indickém oceánu zásadní ekonomická změna: přímé zásobování odběratele výrobcem nahradilo obchodování přes emporia, kdy se zboží ukládalo do meziskladů často ve více přístavech. Emporia se zakládala na místech starých tržišť anebo zcela nově, nabízela velkou rozmanitost i množství zboží, poskytovala ubytování mořeplavcům mnoha národů a měla mnohonárodnostní obyvatelstvo, případně obyvatelstvo více náboženství. V takovém systému pozbývaly skupiny arabských a perských kupců od 11. a zvláště pak od 14. století silně na významu. Fátimovci si proto už skoro netroufali plout dál než za jižní Indii a Šrí Lanku. Na jejich místo nastoupili především Indové, i ti často muslimové, ale také hinduisté, Židé, a dokonce křesťané. Zdá se, že významnou roli při vzniku překládacích stanic sehrál rozmach čólského království na Koromandelském pobřeží. Nadmíru militantní králové Rádžarádža I. Veliký (985–1014) a jeho syn Rádžéndra I. (1012–1044) ovládli celý indický subkontinent a podnikli řadu dobytých tažení na Šrí Lanku a Maledivy. Zjevně jim šlo o monopol nad dálkovým obchodem, zvláště když Čína začala za dynastie Sung (960–1279) opět vzkvétat. V letech 1014–1015 Čolové poprvé vyslali misii do Číny, která nenabízela žádné domácí produkty, nýbrž takřka výlučně zprostředkované zboží. Sungský panovnický rod pak uznal indické království za „velký poplatný stát“. Čólům však konkurovala indonéská námořní říše Šrívidžaja, jež se chystala dostat pod kontrolu úžiny jihovýchodoasijských ostrovů. Rádžéndra proto tento stát v roce 1025 napadl válečným loďstvem a dal na Sumatře, Malajském poloostrově a Andamanách vypálit asi desítku přístavů. Bojovalo se o emporia mezi Indickým oceánem a Jihočínským mořem. Za vlády čólské dynastie existovaly na Malabarském pobřeží faktorie židovských obchodníků, kteří – podle fustátských pramenů – byli v písemném styku se svými souvěrci v Egyptě. Expanzivní dillíský sultanát, jenž se chápal jako *al-Hind* neboli Hindustán, dobyl ještě ve 13. století na severozápadě Gudžarát, kde tradičně přistávaly lodě z Perského zálivu. Tamní obchodníci rovněž mnohdy přestoupili k islámu, který nyní pronikal z Indie do jihovýchodní Asie. S četností obchodních cest a velikostí lodí vzrůstal i počet emporií.

**Sungský
zámořský
obchod**

Za dynastie Sung se Číňané poprvé zapojili do zámořského obchodu jako významní partneři. Mimo Japonsko a království Čampa (Vietnam) se významnými cílovými stanicemi staly Malajský poloostrov a jihoindická pobřežní města. Už v 11. století byli Číňané přítomni na Molukách a na Jávě. Centrem čínského obchodu s Araby byly na Sumatře Palembang a Aceh u vstupu do Malackého průlivu, bornejské přístavy a Manila na Filipínách. Podle „Zápisků o barbarských zemích“ ze 13. století znali

Číňané i evropské lokality, avšak jen zprostředkovaně, z vyprávění arabských mořeplavců.

Obchod s Asií přes Arabské moře, Indický oceán a Jihočínské moře dělila nejpozději od 13. století dvě hraniční pásma na tři velké segmenty odpovídající akčnímu rádiu plavících se lodí. Západní okruh, jenž byl převážně v rukou muslimů, sahal od přístavů Arabského poloostrova, respektive od Bagdádu nebo Káhiry, až k severozápadnímu pobřeží Indie (obvykle do Gudžarátu), odkud kupci pluli při pobřeží dál na jih. Ti, kdo připluli z Rudého moře, zase míjeli Aden nebo Hadramaut a mířili přímo na Malabar. Prostřední okruh spojoval jižní pobřeží Indie s oblastí Sumatry a Malajského poloostrova přes Malacký průliv až s Jávou; jednalo se převážně, každopádně až do 14. století, o hinduistické obyvatelstvo, ačkoli významný podíl zde mělo i obyvatelstvo buddhistické. Východní okruh představoval prostor mezi Indočínou a severním pobřežím Jávy včetně velkých čínských přístavů; tady převládal buddhismus s konfuciánskými vlivy. Tato tři pásma nebyla ovšem určována ani tolik náboženstvím jako spíš přírodními podmínkami. Na sezónní střídání monzunů reagoval tento obchodní systém emporii v překládkových koridorech. S jihozápadním monzunem se dalo plout z Arábie nebo Afriky do Indie jen od března do července a se severovýchodním bylo možné se vracet z Gudžarátu nebo Malabaru až ve druhé polovině října a každopádně před 10. únorem. Tím byla dána i plavební sezóna v obou směrech v ostatních úsecích námořních linií dálkového obchodu. Přestože si přímé spojení mezi Arábií nebo Persií a Čínou včetně zpáteční cesty vyžadovalo asi jeden a půl roku, špatným propočítáním větru se dalo ztratit času mnohem víc. Obchodníci plavící se jen v jednom pásmu jednali velice efektivně, pluli vždy po větru a na překladištích si hbitě vyměňovali náklad.

Tři velké segmenty asijského obchodu

Pokud jde o předměty obchodu, cenné zboží menšího objemu hrálo významnou, nikoli však nejdůležitější roli. Na první místo mezi luxusními produkty se řadil pepř pro asijské trhy (východní Asie a arabsko-perský prostor) a pro export do Evropy; produkoval se zvláště na západě Indie a na severozápadě Sumatry. Dražší než pepř byl zázvor, s ním se však obchodovalo v podstatně menším objemu; vozil se z Malabarského pobřeží, z Bengálska a východní Afriky. Skořice pocházela hlavně ze Šrí Lanky, hřebíček, muškátové květy a muškátové oříšky z Moluk. Dražší byly vonné látky a drogy, jako ambra, kafr a opium, rovněž žádané santalové dřevo z Timoru. Za směnné prostředky evropských, respektive zprostředkovávajících islámských, židovských nebo také arménských kupců sloužily zvláště drahé kovy, zlaté a stříbrné mince, též brokát, vlna, korál a růžová voda. Čína dávala do oběhu hedvábí a porcelán, Indie tkaniny, diamanty a drahokamy, Šrí Lanka perly. Zlato přicházelo ze Sumatry a východní Afriky, jež dodávala též slonovinu a otroky. Nejpozději od 13. století se do popředí dostala přeprava surovin. Značná poptávka byla po mědi, tradičním vývozním artiklu Levanty; žádaný byl též cín z Malajského

Předměty obchodu

poloostrova a Sumatry, který směřoval buď na západ, nebo do Číny. Železo pocházelo zejména z Dakšinské plošiny (Indie) a z Urísy, ze západního pobřeží jižní Indie se do arabsko-perských oblastí nebo též do Gudžarátu dopravovalo dřevo na stavbu lodí. Teakové dřevo z Myanmaru (Barmy) plulo do Malakky a na Koromandelské pobřeží. Z Myanmaru a Šrí Lanky se do Indie dováželi váleční sloni, koně dodávaly Arábie, Persie a Somálsko. Kromě těžkého a objemného zboží se přepravovali i otroci a cestující, zejména však velké množství potravin. Aden a Hormuz, stejně jako islámské státy východní Afriky a pobřeží Šrí Lanky, musely dovážet rýži z Koromandelského nebo Malabarského pobřeží, Moluky zásobovaly rýží Jávu, na dovozu potravin byla závislá též Malakka. Úrodné Bengálsko s rozlehlými rýžovými, třtinovými a bavlníkovými kulturami i početnými stády koní, skotu a ovcí bylo jedním z nejvýznamnějších vývozců potravin v Asii vůbec. Nové druhy ovoce a obilí se šířily z východní Afriky nebo jihovýchodní Asie. Žádaný produkt datlový med se z Arábie dovážel až do Číny. V některých oblastech se však obchodovalo i s vodou.

Obchodní
styky mezi
Japonskem
a Čínou

Přístup východoasijských zemí a národů k mezikontinentálnímu obchodu a kulturní výměně závisel ve středověku takřka výlučně na zájmu Číňanů. Čína, ale i Korea, mohly využívat eurasijské karavanní cesty, po nichž mimo jiné pronikaly buddhismus a mnohem méně také islám, Japonsko však bylo odkázáno na námořní dopravu. Od 5. a zvláště pak od poloviny 7. století se ostrovní říše otevírala čínským vlivům, v neposlední řadě vlivem buddhistických misionářů. Rozkvět čínských Sungů nesl s sebou i zintenzivnění obchodu s východní Asií, který zajišťovaly prakticky jen čínské a korejské lodě. Vše se však změnilo, když celou Čínu dobyl a opanoval jízdní národ Mongolů z vnitřní Asie (1276–1279). Nové, mongolské dynastii Jüan se sice nepodařilo vytvořit za pomoci čínských lodí mongolské námořní impérium – vpády do Japonska, Annamu, Čampy, na Borneo a Jávu do roku 1292 ztroskotaly –, Japonsko však nyní dostalo impuls k vybudování vlastního obchodního loďstva. Za šógunátu Ašikaga (1338–1573), a zvláště když v Číně nastoupila dynastie Ming (1368), nastal mezi Japonskem a Čínou pravidelný a čilý obchodní ruch. Četné plavby sloužily především ekonomické podpoře zenových chrámů; objem výměn přesně upravovaly smlouvy mezi císařem, který tak udržoval fikci poplatnosti, a šógunátem. Přitom byl námořní dálkový obchod bezpochyby velmi výhodný i pro Čínu; už Marco Polo, jenž v roce 1292 zvolil pro návrat do Benátek z bezpečnostních důvodů námořní cestu, velebil město Zaitum (Čchüan-čou) jako jeden ze dvou nejvýznamnějších přístavů světa. Všiml si zde zvláště stonásobného množství překládaného pepře ve srovnání s Alexandrií a nesčetných lodí z Indie s perlami a drahokamy. Pouhou epizodou pak mnohem později zůstala flotila mingského císaře Jung-lea (Čcheng-cu), který svému admirálu, muslimskému eunuchu Čeng Cheovi, nařídil sedm velkých expedic na Jávu, Sumatru, dokonce do Perského zálivu a do Džiddy u Rudého moře (1405–1433). Čengův

kontingent sice sestával z 317 lodí a 20 000 až 30 000 mužů posádky – byla to až do druhé světové války největší flotila ve východní Asii –, zřejmě však sloužil spíše diplomatickým a politickým cílům než obchodu. Číňanům patrně šlo o uznání císařské nadřazenosti nad domněle závislými státy. Mingská vláda poté s jakoukoli další podporou námořního obchodu ustala. V roce 1530 císař dokonce rozhodl, aby se již nepřijímali japonští obchodníci, a vyprovokoval tak nájezdy japonských i čínských pirátů na pobřeží své říše.

Obchod na asijských a evropských pozemních cestách

Spojení mezi Evropou a Asií, zásadní pro koherenci středověkého světa, záviselo prakticky i tam, kde mu základnu nabízela pevnina, na námořních cestách. Neboť velká vnitroasijská západovýchodní spojnice, již se v novější době kvůli obchodu s čínským hedvábím říká „hedvábná cesta“ a která svými hlavními trasami obepínala na severu a jihu středoasijskou Tarimskou pánev s pouští Taklamakan, končila na západě v přístavech Černého, případně Azovského moře, a v Sýrii, ačkoli ji další pozemní trasy propojovaly do vnitrozemí Evropy. Kdo zde vládl – ve starověku například Parthové, ve středověku částečně Byzantinci –, zaujímal podobně klíčové postavení jako od 7. století muslimové v Levantě. Tento systém cest při jeho obrovské rozloze mnoha tisíců kilometrů mezi Středomořím a Žlutým mořem však jen výjimečně mohla kontrolovat jediná mocnost; takřka nevyhnutelné rozdrobení moci vedlo k tomu, že komunikace mezi východním a konečným bodem nemohla ani zde překlenout rozsáhlý prostor bez mezičlánků – se všemi důsledky, jako jsou ztráty, přeměny a obohacení.

Tato magistrála se postupně vyvíjela určitě už v prehistorických časech z regionálních obchodních styků. Kosterní nálezy lidí europoidní a mongoloidní rasy v sídlištích už asi od roku 2000 př. Kr. jasně svědčí o tom, že Západ i Východ hledaly spojení stejnou měrou. Řecký zájem o Střední Asii je doložen pro 7. století, obchodní styky mezi Černým mořem a východní Asií se však patrně krátce po Hérodotovi (485–425 př. Kr.) přerušily. Vznesené Římanky projevovaly od 1. století př. Kr. zvýšený zájem o asijské hedvábí; po této průsvitné a hebké látce byla taková poptávka, že údajně rozhodla římskou obchodní bilanci a z hlediska mravokárců pak zcela jistě narušila slušnost a mravy. Bez Parthů jako prostředníků se Římané neobešli, o blokáдах obchodu zpravovali sami čínští autoři.

Čína neměla o obchod se Západem přílišný zájem, spíše ji znepokojovaly problémy na severu. Kočovníci na hranici říše požadovali pro své přežití po zemědělcích rýži a jiné obilniny, moc dynastie Chan (206 př. Kr. až 220 po Kr.) ohrožovali rovněž jejich lučištníci, již si v 1. tisíciletí př. Kr. také ochočili koně na rychlé a odolné jízdní zvíře. Podrobeny jsou nám

**Vnitroasijská
západo-
východní
spojnice**

**Problémy na
severu Číny**

četné městské státy, na velké obchodní cestě snad více než padesát, chlubil se jeden neusedlý kmen, proti kterému císař Wu-ti hledal za spojence jiné kočovníky. Jeho vyslanec do „západních zemí“ Čang Čchien neuspěl, dostal se však při dvou expedicích až k řece Oxos (Amudarja v západním Turkestánu), dozvěděl se o existenci Parthů a Římanů a na severní trase velké stezky poznal nejen helenizovaný Írán, ale i turfanské víno. Za nejdůležitější považoval „krví se potící koně“ z úrodné Ferghanské kotliny, jejíž největší část se nachází v dnešním Uzbekistánu. Chovatelé je Číňanům zpočátku nechtěli za hedvábí přepustit, ale nakonec jim jich kolem roku 100 př. Kr. prodali tisíce. Díky těmto koním se císař mohl ubránit kočovníkům, rozšířit říši a na stanicích při stezce na západ zřídit vojenské kolonie. Čína byla na hedvábné cestě zainteresována i po pádu dynastie Chan. Po ní pronikala velká náboženství západu, zvláště buddhismus z Indie, ale i perský zoroastrismus, judaismus a křesťanství, manicheismus a islám, zatímco technické vymoženosti a přírodovědné poznatky se většinou ubíraly opačným směrem.

**Obchod se
zvířaty**

Směňování koní za hedvábí provázelo čínské dějiny až do konce středověku; například ještě v 15. století požadovali mongolští Ojraty po dvoru mingských císařů za koně střední kategorie balík hedvábí vyšší jakosti, osm balíků střední a jeden balík běžné jakosti. Podobnou cenu měli i velbloudi jako nenároční soumaři, zejména z Baktrie; dokázali denně převézt čtyři sta až pět set liber zboží na vzdálenost 26 až 30 mil i více. V oázách Tarimské pánve mířili na stálá tržiště, kde obchody probíhaly prostřednictvím tlumočnicků nejrůznějšího původu a jazyků. Kromě hedvábí, a dokonce ještě před ním, vyvážela Čína na Západ koření a léčivé rostliny, skořici a tibetské kožešiny nebo otroky a získávala za ně kovy, korály, purpur, perly, jantar, bavlněné látky či drahé kožešiny. Západní produkty však nemohly s luxusním východním zbožím držet krok, takže už Římané poznali obchodní deficit. I když evropský Západ vyvážel ve středověku například ještě německé nebo flanderské plátno a muranské sklo, přesto zlato a stříbro i nadále masivně odtékalo do Asie.

**Dovoz
hedvábí**

Středověké Konstantinopoli bránili v dovozu hedvábí íráňští Sásánovci a Hefthalité (Bílí Hunové) ovládající oblasti mezi Kavkazem a Tarimskou pánví. V 6. století sice prý pravoslavní mniši propašovali kukly bource morušového do Byzance, ale dosáhnout kvality čínského hedvábí se nepodařilo. V mezopotámských pohraničních městech Nisibis a Dara kupovali východní Římané hedvábí od perských prostředníků. Císař Justinian I. otevřel od Černého a Kaspického moře severní trasu do Číny, aby se vyhnul konkurenci; roku 576 se jeho nástupce kvůli podpoře obchodu s hedvábím spojil s novým turkickým kaganátem v Transoxanii, jenž brzy nato expandoval až ke Krymu, podrobil si Hefthality a ovládl tak značnou část hedvábné cesty. Po vítězství císaře Hérakleia nad Peršany v roce 628 dorazila četná poselstva z Konstantinopole až na dvůr tchangského císaře; v této době dosvědčuje jeden nápis misii syrských nestoriánských

křesťanů v Číně a zlaté byzantské solidy nalezené při hedvábných cestách svědčí o přímém obchodním styku až do poloviny 8. století. Ke změně došlo, když byla říše Západních Turků, už předtím přechodně podrobená Číňany, napadána agresivními Araby a v letech 745–766 vyvrácena rovněž turkickými Oguzy, Ujgury a Karluky. Takřka současné vítězství muslimů nad Číňany u řeky Talas v roce 751 otevřelo islámu západ vnitřní Asie; za Abbásovců a Fátimovců se Arabové i zde etablovali jako prostředníci mezi Evropou a Dálným východem. Ochranu jejich obchodní činnosti poskytovala na severu (Mongolsko) asi od roku 900 říše Ujgurů, kteří převážně přijali manicheismus. Muslimové zprostředkovali Západu přes Samarkand čínskou výrobu papíru a kromě hedvábí dováželi také tuš a čaj; čínský porcelán, jenž se podle cestovatele Ibn Battúty dostal až do Maroka a který jeho souvěrci napodobovali, dospěl do západní Evropy zjevně až na počátku 15. století. Islámský obchod s Východem nebyl nijak zásadně ohrožen ani mongolským vpádem, protože námořní cesty přes Rudé moře, Perský záliv a Indický oceán zůstávaly i nadále volné.

Hedvábné cesty ve vnitřní Asii byly po vzniku mongolské říše ve 13. století vytiženy jako snad nikdy předtím; zásadní měrou k tomu přispěla nová dynamika západoevropských kupců, jimž se už dobytím Konstantinopole křižáky v roce 1204 otevřel přístup k Černému moři. Již dva roky nato, právě když Čingischán zakládal svou říši, uchytili se Benátčané v Soldaii (Sudak) na Krymu a také v Taně (Azov) při ústí Donu do Azovského moře, zatímco jejich největší konkurenti z Janova se usadili v Kaffě (Feodosija) na Krymu (1266). Ze Saraje v deltě Volhy a podél východního pobřeží Kaspického moře dospěli latinští obchodníci přes Urgenč, Bucharu a Samarkand na severní hedvábnou cestu, případně z Trapezuntu (Trabzon) přes perský Tabríz na její jižní trasu a odtud dále do Indie nebo Číny, pokud nesměřovali přes Mezopotámii do Hormuzu v Perském zálivu. Země Západu si cenily bezpečí, které jim skýtalo impérium založené Čingischánem († 1227) a rozšířené jeho následníky. Tomuto impériu padly za obět na západě mimo jiné Chórezm v centrální Persii a Rus na východoevropských řekách, jakož i abbásovský bagdádský chalífát, na východě mezi lety 1215 až 1279 však celá Čína. Díky jednotné politické moci odpadala kupcům opakovaná placení cel, a to i přestože mongolská říše za Čingischánových následníků nezůstala kvůli soupeřením a novým politickým dělením jednotným celkem. Mongolové podporovali obchod a cestování vůbec, navíc projevovali náboženskou toleranci. Na dobře chráněných dálkových cestách byly každých 25 až 30 mil zřízeny stanice s čerstvými koňmi, ubytováním a stravou, zmiňuje se o nich nejslavnější cizinec ze Západu Marco Polo (cesta do Číny 1271–1295). Podle Marca Pola bylo na stanicích k dispozici 200 000 koní a více než 10 000 domů pro ubytování obchodníků. I když on, jeho otec a strýc jsou považováni za průkopníky latinského přímého obchodu s Čínou, pouštěly se do tohoto dobrodružství stovky, ne-li tisíce kupců z Benátek a Janova, občas i z Florencie, Sieny, Pisy nebo Piacenzy,

**Nová
dynamika
západo-
evropských
kupců**

a částečně jako Marco Polo volili lodní dopravu. Putování po hedvábné cestě bylo časově značně náročné. Podle florentského bankéře Pegolottiho si cesta z Krymu do Pekingu vyžadovala 259 až 284 dnů; zato však lákal zisk kolem sta procent. Když Pegolotti sepisoval (v letech 1310–1340) své zkušenosti, doporučoval prodat většinu zboží už v Urgenči poblíž Aralského jezera a brát do Číny jen to nejcennější, především stříbro. V Kataji, na území mezi dolními toky Chuang-che (Žluté řeky) a Jang-c', směňovaly v letech 1290–1340 desítky benátských a janovských kupců klenoty, perly a luxusní tkaniny za hedvábí a koření. Ve stopách obchodníků ze Západu kráčeli duchovní. Již papeže Inocence IV. podnítily v roce 1245 vpády Mongolů do střední a jihovýchodní Evropy (Uhry, Polsko/Slezsko, Morava, Dalmácie) k vysílání mnichů jako vyzvědačů, vyslanců a misiónářů do Asie. Později se k Mongolům a do Číny vydávali jako věrozvěsti a dokonce jako biskupové především františkáni. „Evropská epocha“ hedvábných cest skončila kolem poloviny 14. století, když byly konflikty chanátů neřešitelné, z Asie pronikal na Západ mor, většina Mongolů přestoupila na islám a dynastii Jüan v Číně vystřídala domácí dynastie Ming, jež k cizincům přistupovala spíše odmítavě. Dálkový obchod nyní opět spočíval v rukou muslimských prostředníků. Hedvábné cesty se vzkvétajícími oázami pozbyly na významu, teprve když Portugalci kolem roku 1500 otevřeli novou oceánskou trasu na východ.

**Pozemní
cesty ve
vnitrozemí
Evropy**

Z velkých transasijských cest pokračovala ve středověku do vnitrozemí Evropy různá spojení, na kterých, jako v případě hedvábných cest, ohrožovala svobodný obchod dobovačná tažení. Jantar z Pobaltí se vyvážel na jih už v polovině 2. tisíciletí př. Kr. Přes Volhu a Kaspické moře nebo pozemní cestou východně od nich se dostával do Transoxanie, Chórezmu a dál až do Indie. Další spojení vedla přes Don do Azovského moře nebo přes Dněpr do Černého moře a odtud do Konstantinopole nebo do chalífátu. Jantarová cesta se přerušila, když na Balkán pronikli Avari, Bulhaři a Slované a brzy si na úkor Byzance vytvářeli vlastní říše. Zároveň blokovali velké koridory mezi císařským městem na Bosporu a západní Evropou: na samotném Balkáně vojenskou silnici z Adrianopole (Edirne) přes Filippopolis (Plovdiv), Serdicu (Sofie), Naissus (Niš), Singidunum (Bělehrad) a Sirmium (Sremska Mitrovica) do Poetovia (Ptuj) i starou *via Egnatia*, jež vedla od konstantinopolské Zlaté brány přes Soluň do Dyrhachia (Drač), respektive do Apollonie na Jadranu, a severně od těchto dvou tras dolní a horní Dunajskou pánev, jednu z nejvýznamnějších tepen pro přesun lidí a zboží v římské říši. Vojáci a kupci se už nyní nemohli dostat z Kolína po Rýnu a Dunaji až k Černému moři. A protože zároveň Langobardi, které Avari vyhnali z Panonie, pronikli do severní Itálie (568), byla jako průchozí pásmo pro obchodníky směřující přes Alpy k Rýnu ohrožena i Pádská nížina. Obchod mezi katolickým a pravoslavným křesťanstvem byl na jihu zcela odkázan na cestu přes Středozemní moře. Na severu se jantar zase musel dopravovat přes Baltské a Severní moře.

Když Karel Veliký vyvrátil říši Avarů, komunikace mezi Konstantinopolí a Západem se obnovila přes dunajský koridor a přes *via Egnatia*, avšak už koncem 9. století do toho vstoupily další konflikty mezi Byzantinci a Bulhary a vpád Maďarů. Rozvoj císařství byl omezen i na východě. Mezi Černým a Kaspickým mořem totiž převážně turkičtí kočovníci založili chazarskou říši, jež kontrolovala důležité obchodní cesty mezi východní Evropou, Konstantinopolí a chalífátem. Chazaři, jejichž vládnoucí vrstva se přiklonila k židovství, si v deltě Volhy zřídili hlavní město Itil, kde se cestou na Dálný východ setkávali kupci nejrozumnějšího původu, mezi nimi muslimové z Bagdádu nebo židovští Radhánci ze Španělska nebo Francie. Chazaři vytlačili část Bulharů z pontských stepí na sever a ti vytvořili při Volze muslimský stát; jeho hlavní město Bolgar na soutoku Volhy a Kamy (dnes poblíž Kazaně, hlavního města republiky Tatarstán) bylo rovněž významným obchodním centrem. Sem mimo jiné přicházeli Varjagové, kteří od Slovanů mezi Baltským mořem a pásmem lesů vybírali tribut za ochranu a své zboží – otroky, kožešiny, med a vosk – směňovali za žádané stříbro z muslimského světa. Prostřednictvím švédských Vikingů se naproti tomu do Skandinávie dostávaly i šperky, čínské hedvábí a mince z Byzance a Orientu. Slované povolali v polovině 9. století právě tyto severní Germány k vládě; Rurik a jeho bratři si založili knížectví ve stávajících městských sídlech na velkých severojižních vodních tocích. Rus se zrodila kolem obchodních středisek při řekách, z nichž Novgorod na řece Volchov severně od Ilmeňského jezera a Kyjev na horním toku Dněpru byly jen ty nejvýznamnější. Ačkoli Rurikovci podporovali obchod, přesto se dopustili vážné chyby, když při rozšiřování svého panství zničili v roce 965 chazarskou říši. Umožnili tak novým kočovným národům, nejdříve Pečeněhům a potom Kumánům, proniknout přes Volhu a Don na západ, převzít kontrolu nad obchodem v pontských stepích a ohrožovat samu Rus. Navíc se východoevropská směna zboží s chalífátem zcela přesunula na trasu z Bolgaru přes kazašskou step do Transoxanie. Tyto tři východoevropské mocnosti – Volžské Bulharsko, území Kumánů a Kyjevská Rus – podlehlly až Mongolům (1236–1240).

**Východo-
evropská
směna zboží**

Evropa mezi Volhou a Atlantikem, Středozemním a Severním mořem byla vlastně probádána až ve středověku. Rozdíly oproti starověku lze ozřejmit zkušenostním obzorem autorů. Když Hérodotos chtěl v 5. století př. Kr. popsat obydlené části světa, zoufal si nad svými nepatrnými znalostmi Evropy. Z pohledu Řeka mu byl nejasný především evropský západ. „O Evropě však nikdo nic jasně nezjistil ani o jejích západních končinách, ani o severních, zda ji moře oblévá,“ konstatoval. Jakkoli mu byly řečené obrysy nejasné, přesto měl představu o evropské pevnině, která sahala od středomořského pobřeží daleko na sever. Jeho „Dějiny“ lze konfrontovat se zprávou jiného Řeka: Laskaris Kananos kolem roku 1400 procestoval právě severské země a zřejmě obchodoval. Tvrdil o sobě, že „prošel mnoha zeměmi Evropy“ a zcestoval celé její „pobřeží od samých

**„Objevování“
Evropy**

okrajů severního oceánu“. Zmiňuje a popisuje Prusko a Norsko, Švédsko, Livonsko, slovanské území u Lübecku, Dánsko, dokonce Island a Anglii, cestou dále také Flandry a Portugalsko. Za dvě tisíciletí, jež uplynula mezi Hérodotem a Laskarisem Kananem, se tedy Evropa stala značně známou, přestože Hérodotovy vědomosti podstatně přesáhli už starověcí autoři, pomysleme jen na Strabóna.

Christianizace Zásadním předpokladem pro vnitroeurovropskou komunikaci byla vedle migrací národů, záborů země a kolonizace především christianizace, která do konce 14. století úspěšně proběhla skoro na celém kontinentu s takřka kompletním pokrytím biskupstvími a farnostmi i s tím souvisejícím šířením monarchistického principu královské moci po vzoru císařství Konstantina Velikého. Rozdíl mezi západoevropskými a středoevropskými státy, jež se většinou přímo nebo nepřímo řídily vzorem karlovske velké říše, a byzantského *commonwealthu*, kde císař nebo jeho patriarcha nedával novým státům nikdy plnou svobodu, nebránily směně a obchodu, a to platí rovněž pro vzájemné vztahy mezi křesťany a muslimy, kteří v raném a vrcholném středověku zřizovali státy ve Španělsku a jižní Itálii, od 14. století i na Balkáně.

Pohanští Vikingové Vedle náboženského a politického propojování Evropy, jež přesáhla hranice starého Imperia Romana od jihu na sever a od východu na západ, však nesmíme podceňovat přínos pohanských Vikingů k integraci kontinentu. Jakkoli v křesťanstvu vzbuzovali hrůzu a také je poškozovali, přesto tito severští rolníci–bojovníci na svých dálných kořistných a dobytčích taženích po vodních cestách vyznačovali evropské hranice. Platilo to jak na východě pro švédské Varjagy, tak na západě pro norské Vikingy, kteří asi od roku 870 osidlovali odlehlé ostrovy Grónsko a Island a zakládali v Irsku přístavy (hrady). I po přijetí křesťanství se severogermánské národy dlouhý čas orientovaly na západ, především na Anglii a Francii, a tato orientace překrývala nebo nahrazovala vliv římskoněmecké říše, zejména na Dánsko. Když doba Vikingů skončila, Dánsko a Švédsko usilovaly o ovládnutí prostoru Baltského moře, zejména na jeho slovanském a baltském jižním pobřeží a postupnou integrací Finska.

Vnitroevropské obchodní cesty Dopravně technicky mohla středověká Evropa západně od Rýna a jižně od Dunaje navázat na síť římských silnic, jež ve 2. století po Kr. představovala asi 80 000 kilometrů. Velké silnice vedoucí z Říma končily v souladu se svým účelem v přístavech a v pohraničních vojenských posádkách. Značně nejasná je ještě praktická použitelnost starých dopravních cest, o jejichž údržbu se ve Francii legislativně postaral první franský král Pipin III. Krátký. Vojska jeho syna Karla Velikého pochodovala po silnicích římských legií. Péče o zděděnou magistrálu byla dána praktickými potřebami. Platí to například pro *via Flaminia*, která přes Apeniny spojovala Řím s Ravennou, nebo pro různé cesty přes alpské průsmyky. Kromě poutníků a kupců po nich cestovali od společenství Karlovců s Římem vyslanci obou stran, též vojska franských a německých králů. Nelehkou cestu

usnadňovaly kláštery, hospice a hostince, zřizované po franském období především za vrcholného středověku. Až do 14. nebo 16. století šly skoro všechny alpské průsmyky zvládnout jedině se soumary, a tak se trasa přes Brennerský průsmyk ve Východních Alpách, jenž se dal překonat i vozy, stala už od 9. století nejvýznamnější vojenskou silnicí. Po velké severojižní spojnici vedoucí z Říma přes Alpy do Bretaně putovali ve 12. až 14. století návštěvníci champagneských trhů. Ve středověku se budovaly i nové dálkové silnice. Silnici *via Francigena*, zmiňovanou v roce 876 a vedoucí z Říma přes Sienu a Luccu do Milána, zbudovali zřejmě Langobardi, aby se vyhnuli silnicím *via Aurelia* a *via Cassia* kontrolovaným Byzantinci. Tato „cesta Franků“ představovala ještě v polovině 12. století úsek v islandském poutnickém itineráři *Leiðarvísir*, popisujícím cestu do Říma a do Akkonu ve Svaté zemi. Severně od Alp bylo třeba vytvořit nová spojení k misijním a kolonizačním územím na východě. Za franského období vznikla ve Vestfálsku mezi Duisburgem na Rýnu a Höxterem na Vezere cesta zvaná Hellweg, kterou dal Karel Veliký zabezpečit hrady a královskými dvorci v Essenu, Dortmundu, Soestu a Paderbornu; ještě pro německé krále byla významnou spojnici mezi Cáchami, Kolínem, Goslarem a Magdeburkem. Spojení do Polska nebo spojení Poodří a Povislí s podunajskými zeměmi nabízela Moravská brána mezi Sudety a Karpatami. Významné stanice obchodu s otroky z (pohanských) slovanských zemí byly Mohuč na Rýně a Verdun na Máse; přes křesťanské Španělsko se pak prodávali do muslimského al-Andalusu. Nejpozději od sklonku 10. století spojovala oblast Rýna a Mohanu se slezsko-polským prostorem „Hohe Straße“, vedla z Frankfurtu nad Mohanem přes Erfurt, Naumburg, Lipsko, Budyšin a Zhořelec do Vratislavi a dále přes Krakov a Lvov do Kyjeva. Vyrůstající poptávka po mase podporovala od pozdního středověku obchod s dobyt看em z Uher, Valašska a Moldavska, z Haliče, východního Polska a Ukrajiny a přispěla k rozmachu Lipska a Norimberku. Přístup do Čech zásadně usnadnil až císař Karel IV. (vládl 1346–1378) vybudováním „zlaté cesty“ z Prahy přes Plzeň do Norimberka.

Narůstající obchod si ve vrcholném středověku po vládcích Evropy důrazně vyžadoval stavbu silnic a péči o ně. Jak však dálkové cesty karolinské doby vypadaly, zda byly zpevněny zhutněnou zemí, dřevem nebo dlažbou, to v podstatě nevíme. V Dánsku se už tehdy pro nedostatek kamene používaly fošny stejně jako později v Severoněmecké nížině. Ve Francii dal král Filip II. August v roce 1185 vydláždit pařížské ulice, protože mu vadil zápach pouliční nečistoty, a síť dálkových cest s její římskou orientací na Lyon se postupně přesměrovala na stávající hlavní město království. Silnice obzvláště horlivě budovala ve 13. století bohatá severoitalská města (Florence, Bologna). Termín „silniční revoluce“ se týká v první řadě této silně rozvinuté městské krajiny.

Lodní doprava zboží byla ve středověku levnější než doprava pozemní, zvláště když námořní lodě mohly pojmout ve velkém množství hromadné

**Podoba
silnic**

**Evropské
vodní cesty**

zboží, jako vlnu, obilí a kovy. Tato přeprava však byla na rozdíl od suchozemské mnohem více vystavena přírodním omezením, například nevypočitatelnosti počasí nebo střídání ročních období. Evropské regiony navíc nabízely pro vnitrozemskou plavbu značně rozdílné předpoklady. Například Řecko a Itálie mají nedostatek větších vodních toků anebo jim v létě hrozí vyschnutí. Jakýs takýs význam měla v obchodě s obilím, olejem a vínem pouze Tibera s ostijským přístavem. Na druhé straně se už zeměpisec Strabón v augustovské době podívoval, jak hustě je Galie protkána řekami; zboží se dá po nich až na některé výjimky, kdy se musí překonat menší úsek souše, dopravovat od Středozemního moře až k oceánu. Od ústí Rhôny až k ústí Rýna lze vskutku cestovat 2000 kilometrů po vodě a na celé trase je třeba zdolat jen třicet kilometrů souše. Význam vnitrozemské vodní dopravy začal upadat ve prospěch dopravy pozemní teprve tehdy, když si „hlad po energii“ vrcholného a pozdního středověku vyžadoval stále více vodních mlýnů. Vedle překladišť zboží, jako v Champagni (Lagny, Provins, Troyes, Bar-sur-Aube), ve Frankfurtu nad Mohanem nebo v Lipsku, nebo výročních trhů, jako v Saint-Denis (už od přelomu let 634 a 635) nebo v dnešním jihošvédském kraji Skåne, se místy setkávání lidí mnoha kultur a zemí stávaly především významné námořní a říční přístavy. Jmenujme aspoň fríský Dorestad na Rýně a Lek, emporium Haithabu (Hedeby) u Baltského moře, Bergen v Norsku, Jumne při ústí Odry a hansovní město Lübeck, Birku ve Švédsku, Gdaňsk na území řádu německých rytířů, Reval (Tallinn) ve Finském zálivu, Limerick a Dublin v Irsku, v Anglii pak Bristol na Avoně, Southampton při Lamanšském průlivu, už od 12. století významný Londýn, ve Flandrech na severomořském pobřeží Bruggy, zastíněné pak v pozdním středověku Antverpami na Šeldě. Na Máse to byl hluboko ve vnitrozemí Lutych, na Seině Rouen a Paříž, jejíž vzestup na úkor Champagne na hospodářskou metropoli, peněžní trh a veletržní město byl dán jejím postavením hlavního města, přístav La Rochelle a na Garonně Bordeaux; dále na Teju Lisabon a na Guadalquiviru Sevilla. Nesmíme však zapomenout ani na Valencii, Zaragozu na Ebru a Barcelonu, středomořské Béziers, Narbonne a Marseille, dále Arles na dolním toku Rhôny a Lyon s jeho obchodní cestou (*via mercatoria*) přes Rhônu a Saônu; v Itálii kromě Janova, Pisy, Říma, Neapole a Benátek hlavně Bari na Jadranu a na protějším břehu Ragusu (Dubrovník), na území Byzance ještě Soluň a samozřejmě samu Konstantinopol.

**Rozběh
atlantického
obchodu**

Oživení hedvábných cest i start atlantického obchodu ve vrcholném středověku byly známkou nové ekonomické síly a všeobecného rozmachu křesťanského „Západu“. Od sňatku Jindřicha II. Plantageneta s Eleonorou Akvitánskou a se vznikem anjouovské říše (1152/1154) značně zesílila námořní doprava mezi Anglií a Gaskoňskem. Janovské galéry pluly od roku 1277 pravidelně do Anglie a Francie, pisánské lodě přepravovaly zboží z Florencie do Marseille a dál do Flander, plachetnice z Benátek

pluly už od počátku 14. století do Lisabonu a odtud dál do Sandwiche, Southamptonu nebo Londýna, případně do Brugg, Sluisu, Middelburgu a Antverp. Rovněž z baskických a kantabrijských pobřežních měst, jako ze San Sebastianu, se vyplouvalo nejen na rybolov, ale s kastilskou ovčí vlnou merino do Flander. Atlantický obchod měl význam i kvůli tamní mořské soli. Saliny, například v Bourgneuf jižně od ústí Loiry, měly nízké výrobní náklady, protože sůl se získávala přírodním odpařováním mořské vody. Vykrytalizovaná sůl se ve velkém množství rovnou nakládala na lodě. Velké zisky lákaly od roku 1370 kupce severoněmecké hanzы k takzvané „Baienfahrt“ (tedy plavbě do zálivu jižně u Nantes, fr. baie), pokud nepluli ještě dál do portugalského Setúbalu nebo do Andalusie. Přiváželi sůl do Pobaltí, kde se používala k nakládání bohatých úlovků ryb.

Tajemný třetí světadíl

Afrika na rozdíl od Evropy nebyla ve středověku nikdy zcela prozkoumána a včleněna do oikumeny. Sahara mezi Atlantikem a Rudým mořem rozdělovala kontinent na dvě části, ale obchodu mezi Středomořím a Sahaem příliš nebránila. Naše znalosti obecně končily již v savaně a v „zemi černočů“ (Súdán), zatímco efektivní spojení na jih bylo prakticky neznámo. Vzhledem k tomu, že africké pobřeží je navíc špatně přístupné a řeky kvůli písčinám a peřejím často nesplavné, představoval přístup po vodě nebo dokonce obeplutí celého světadílu pro Evropany těžko řešitelný úkol. Dějiny Afriky ve středověku určoval kromě geografických podmínek především úspěch islámu, jenž se od 7. století prosazoval na úkor antického křesťanství nejdříve na severu a potom se přes Saharu šířil do nitra světadílu. I přes četné vztahy s Evropou, hlavně přes Španělsko a východní Středomoří, byla Afrika do světa islámu integrována natolik, že participovala na zásadním západovýchodním spojení středověkého lidstva; k této orientaci přispíval rovněž obchod mezi východoafrickým pobřežím a Indií a Čínou.

**Integrace do
islámského
světa**

O africké zlato a otroky byl zájem odjakživa. Když Arabové dobyli Maghrib, prozkoumávali při hledání výnosného zboží cesty pouští. Umajjovci táhli v roce 734 z Maroka do Súdánu a ukořistili nesmírné množství zlata a otroků; poté na svých trasách systematicky budovali studny, aby podobné nájezdy mohli pořádat pravidelně. Od téže doby státy Ghana, Mali, Songhaj a Kánem-Bornu u Čadského jezera dodávaly islámským státům z nedostatku zlata otroky ze savany, za ně nakupovaly koně, kteří zase usnadňovali lov otroků. Obchod jako takový probíhal u kočovných pouštních národů, v západní Africe zvláště u Maurů a Tuaregů, již se organizovali v rozsáhlou síť. Ačkoli se karavanní cestě přes Saharu říká kvůli prehistorickým skalním malbám „cesta vozů“, ve středověku se k nákladní dopravě používala skoro jen zvířata – v poušti velbloudi, dále

**Hledání cest
v poušti**

na jih osli –, poté si však rozšíření mouchy tse-tse vyžádalo přesunutí břemen na člověka.

Infrastruktura obchodu – udržování cest a vodních zdrojů, zřizování tržišť a zajišťování bezpečnosti kupců – znamenala v Africe tolik, že její zvládnutí bylo takřka státotvorné. Politický systém se však zakládal na vládě nad lidmi, nikoli nad nějakým uzavřeným teritoriem, taková vláda se na tomto řídkce osídleném světadíle projevovala leda tak v kmenových svazech a sídelních společenstvích. Nestálost poměrů byla patrná i u rolníků; vzhledem k tomu, že půdy byl dostatek, nehnojili ji, a jakmile se vyčerpala, táhli zas dál. Dálkový obchod se zlatem, lidmi a solí si oproti tomu vyžadoval stabilní obchodní cesty kontrolované hegemonními mocnostmi. Je příznačné, že v pramenech na ně narážíme až od 9.–10. století, kdy se po dobytých a vládících začali o poklady Afriky zajímat také arabští historikové a zeměpisci.

Tři nejstarší „říše“ západní Afriky

Tři nejstarší „říše“ západní Afriky ležely na konci saharských cest. Byla to Ghana, „země zlata“, na jižním konci karavanní trasy směřující do marockého Fásu, Mali mezi Atlantikem a ohbím Nigeru, jež se orientovalo více na východ a ve 14. století každoročně posílalo do Káhiry údajně 12 000 nákladních velbloudů, a nakonec Songhaj, která kolem roku 1400 zastínila Mali a zaměřovala se na karavanní stezku z města Gao do Tripolisu a dále do Egypta a Arábie. Propojení vnitroafrické směny zboží s dálkovým obchodem je velice dobře patrné na středověké Ghaně severně od Bamaka. Tuaregové tam ze Sahary dováželi ve velkých blocích sůl vytěženou v dolech; jejich karavany o desítkách tisíc velbloudů mohly být dlouhé 25 kilometrů. Za sůl nakupovali obilí, zlato z Bambuku severně od ghanské říše a rovněž otroky pro vražednou práci v saharských solných dolech v Idžilu, Taghaze nebo Taudeni.

Ghana, subsaharská „země zlata“

Ghana oplývala tolik zlatem, že je podle slov jednoho arabského cestovatele vytahovali při východu slunce ze země jako řepu. Odtud a z jiných afrických nalezišť se dalo až do objevení Ameriky zásobovat celé Středomoří. Sláva Ghany se rozšířila i na chalífův dvůr v Córdobě, kde se nadšeně hovořilo o skvostných palácích, kamenných obytných čtvrtích a kamenem roubených studnách, z nichž rolníci zavlažují pole. Ke konci 10. století jeden letopisec považoval vládce Ghany, který měl monopol na zahraniční obchod, za nejbohatšího krále světa. Kontrolu nad karavanními stezkami mu však ztěžovali Berbeři. Když ke konci 11. století nastávala stále větší sucha, začalo na místo Ghany nastupovat Mali; pro tuto říši se stalo významnějším naleziště zlata v Buré v pramenné oblasti Nigeru. Když král Mansa Músa cestoval v roce 1324 přes Káhiru do Mekky, dával cestou najevo bájnou okázalost. Každému sultánovu služebníku daroval určité množství zlata, v Mekce pak rozdál přes dvacet tisíc zlatých mincí jako almužnu. Uchvátilo to i benátské kupce.

Během 10. století přijala většina západoafrických obchodujících pouštích národů islám a kupci rozšiřovali povědomí o novém náboženství.

Kolem roku 1000 přestoupili na islám vládci Mali a Gaa, po nich následovalo království Takrúr (před rokem 1040) a Kánem (kolem roku 1067), zatímco Ghana se až pod tlakem horlivých murábitů v Mauritanii (ve Španělsku „Almorávidé“) přiklonila k sunnitskému islámu. Později, zřejmě až ve 14. století, dospěl islám do říše Kano mezi Nigerem a Čadským jezerem, jež Araby a později i Turky zásobovala velice žádanými hauskými otroky; za staletí se jednalo asi o dva miliony osob. Změna náboženství generovala zásadní kulturní zvrat, přinejmenším u kupců a na dvorech, zatímco prostý lid často odolával a lpěl na domorodých rituálech. Zeměpisec al-Bakrí zpravuje kolem let 1067/1068, že v Ghaně existuje městská čtvrť s muslimskými vzdělanci a dvanácti mešitami. Pro Ibn Battútu bylo hlavní město Mali dokonce místem setkávání tří kultur, súdánské, egyptské a maghribské, jejichž protagonisté se museli srovnávat s barbarstvím lidožroutů nosících náušnice. Karavany ze všech světových stran směřovaly do Timbaktu, poutníci se údajně nemuseli nikde obávat přepadení nebo jiných násilností. Roku 1468 dobyl město songhajský vládce Alí Veliký, začal potírat islám, uvrhl učence do vězení a vedl války s různými muslimskými kmeny. Už jeho následník Askija Muhammad však založil velkolepou muslimskou dynastii. Povolal vzdělance zpět do Timbaktu a do zlatého města Djenné; někteří z nich jej provázeli v roce 1497 na pouti do Mekky, kterou podnikl s 300 000 zlatými mincemi. V Timbaktu se nejhledanějším zbožím brzy staly ručně psané knihy. Podle Lea Africana, jenž kolem roku 1526 sepsal v italštině „Popis Afriky“, se tam prodávaly tak dobře, že „z tohoto obchodu se dosahovalo zisku většího než z kteréhokoli jiného zboží“.

Ve východní Africe nevládl islám tak jednoznačně jako v západní. Po zániku merojské říše vytvořili Núbijci v údolí Nilu tři království, kterým egyptští kupci přinesli v 5. století monofyzitské křesťanství. Království si je udržela skoro po tisíc let, ačkoli núbijské zlaté doly přitahovaly už v roce 878 arabské bandy. Křesťanství přijala též stará aksumská říše; její hlavní město bylo odjakživa překladištěm zboží z vnitrozemí (jednalo se zejména o slonovinu) a zboží dálkového obchodu dováženého přes přístav Adulis u Rudého moře. Pronikání islámu vedlo k ústupu říše do Etiopské vysočiny, kde přetrvávala. V pozdním středověku vzbudila aksumská říše zvědavost latinského křesťanstva, neboť delegace její církve se zúčastnila florentského koncilu (1439). Vyslanec portugalského krále prozkoumával koncem století na východoafrickém pobřeží možnost námořní cesty do Indie a musel více než dvacet let nedobrovolně pobývat na dvoře etiopského císaře.

První mešity se na pobřeží Indického oceánu stavěly v 8. století. Arabský zeměpisec al-Mas'údí se v roce 916 zmiňuje o vývozu slonoviny a zlata; sloní kly putovaly přes Perský záliv do Číny. Zlato, jež se překládalo v Sofale na pobřeží Mosambiku, pocházelo z nalezišť na území dnešního Zimbabwe. Arabové si cenili rovněž sofalského železa, dováželi je až do

**Slabší
role islámu
na východě**

**Pozoruhodná kulturní
výměna**